

**COUR EUROPÉENNE DES DROITS DE L'HOMME
EUROPEAN COURT OF HUMAN RIGHTS**

MAREA CAMERĂ

CAUZA FOLGERØ ȘI ALȚII împotriva NORVEGIEI

(Cererea nr. 15472/02)

HOTĂRÂRE

STRASBOURG

29 iunie 2007

©Consiliul Europei/Curtea Europeană a Drepturilor Omului, 2012. Această traducere a fost efectuată cu susținerea Fondului Fiduciar pentru Drepturile Omului al Consiliului Europei (www.coe.int/humanrightstrustfund). Ea nu obligă Curtea. Pentru mai multe informații a se vedea indicația deplină cu privire la dreptul de autor de la sfârșitul acestui document.

©Council of Europe/European Court of Human Rights, 2012. This translation has been commissioned with the support of the Human Rights Trust Fund of the Council of Europe (www.coe.int/humanrightstrustfund). It does not bind the Court. For further information, see the full copyright indication at the end of this document.

© Conseil de l'Europe/Cour européenne des droits de l'homme, 2012. La présente traduction a été effectuée avec le soutien du Fonds fiduciaire pour les droits de l'homme du Conseil de l'Europe (www.coe.int/humanrightstrustfund). Elle ne lie pas la Cour. Pour plus de renseignements veuillez lire l'indication de copyright/droits d'auteur à la fin du présent document.

În cauza Folgerø și alții împotriva Norvegiei,

Curtea Europeană a Drepturilor Omului, în Marea Cameră compusă din:

Jean-Paul Costa, *Președinte*,

Luzius Wildhaber,

Christos Rozakis,

Boštjan M. Zupančič,

Peer Lorenzen,

Françoise Tulkens,

Corneliu Bîrsan,

Nina Vajić,

Margarita Tsatsa-Nikolovska,

Anatoly Kovler,

Vladimiro Zagrebelsky,

Elisabeth Steiner,

Javier Borrego Borrego,

Khanlar Hajiyev,

Dean Spielmann,

Sverre Erik Jebens,

Ineta Ziemele, *judcători*,

și Vincent Berger, *grefier*,

Deliberând la 6 decembrie 2006 și 9 mai 2007 în ședință închisă,

Pronunță următoarea hotărâre, care a fost adoptată la ultima dată menționată:

PROCEDURA

1. La originea cauzei se află o cerere (nr. 15472/02) depusă împotriva Regatului Norvegiei, în conformitate cu prevederile articolului 34 al Convenției pentru Apărarea Drepturilor Omului și a Libertăților Fundamentale („Convenția”) de către nouă cetățeni norvegieni („reclamanți”): dna Ingebjørg Folgerø, dl Geir Tyberø și fiul lor, Gaute A. Tyberø; dna Gro Larsen, dl Arne Nytræ și cei doi fii ai lor, Adrian și Colin Nytræ; și dna Carolyn Midsem și fiul său, Eivind T. Fosse, la 15 februarie 2002. Părinții reclamanți sunt membri ai Asociației Umaniste Norvegiene (*Human-Etisk Forbund*). Inițial, Asociația s-a alăturat în calitate de reclamant la cerere, dar ulterior s-a retras.

2. Reclamanții au fost reprezentați de dl L. Stavrum, avocat din Lillehammer. La etapa scrisă a procedurii, Guvernul Regatului Norvegiei („Guvernul”) a fost reprezentat de către Agentul său, dna E. Holmedal, Biroul Avocatului General (Drept privat).

3. Prezenta cauză se referă la pretenții depuse de părinți necreștini. Reclamanții au înaintat inițial o pretenție în temeiul articolului 9 al Convenției și articolului 2 al Protocolul nr. 1 privind refuzurile autorităților

naționale de a-i scuti integral pe copii lor de la o disciplină obligatorie de creștinism, religie și filosofie („disciplina KRL” – a se vedea paragraful 16 de mai jos) predată în Norvegia pe parcursul a 10 ani de instruire școlară obligatorie. În al doilea rând, reclamantii au înaintat o pretenție ce vizează discriminarea, și care vine în contradicție cu articolul 14 al Convenției, coroborat cu prevederile sus-menționate și articolul 8.

4. Cererea a fost inițial repartizată Secțiunii a Treia a Curții (articolul 52 § 1 al Regulamentului Curții), care, la 26 octombrie 2004 a decis să scoată cererea de pe rol în ceea ce privește Asociația Umanistă și să declare unele părți din cerere inadmisibile. Ulterior, cererea a fost repartizată Secțiunii Întâi. La 14 februarie 2006, aceasta a fost declarată parțial admisibilă de către o Cameră a acestei Secțiuni alcătuită din Christos Rozakis, Loukis Loucaides, Françoise Tulkens, Elisabeth Steiner, Khanlar Hajiyeu, Dean Spielmann, Sverre Erik Jebens, judecători, și Søren Nielsen, Grefierul Secției. La 18 mai 2006, o Cameră a acestei Secțiuni, alcătuită din Christos Rozakis, Françoise Tulkens, Anatoly Kovler, Elisabeth Steiner, Khanlar Hajiyeu, Dean Spielmann, Sverre Erik Jebens, judecători, și Søren Nielsen, Grefierul Secției, s-a desesizat în favoarea Marii Camere, fără ca vreuna din părți să aibă obiecții (articolul 30 al Convenției și articolul 72 al Regulamentului Curții).

5. Componenta Marii Camere a fost stabilită potrivit prevederilor articolului 27 §§ 2 și 3 ale Convenției și articolului 24 al Regulamentului Curții. Luzius Wildhaber, al cărui mandat a expirat după prezidarea ședinței, a continuat să participe la examinarea cauzei (articolul 23 § 7 al Regulamentului Curții).

6. La 6 decembrie 2006, în Clădirea Drepturilor Omului de la Strasbourg, au avut loc audieri publice pe marginea acestei cauze (articolul 59 § 3 al Regulamentului Curții).

În fața Curții au compărut:

(a) *pentru Guvern*

Dra T. STEEN, Avocat, Biroul Avocatului General
(Drept civil),

Agent,

Dra E. HOLMEDAL, Avocat, Biroul Avocatului General
(Drept civil),

DI G. MANDT, Director, Ministerul Educației și Cercetării,

DI B. GJEFSSEN, Consultant Superior, Ministerul Educației și
Cercetării,

Consilieri;

(b) *pentru reclamanți*

Dl L. STAVRUM, *Avocat*,

Avocat,

Dl K. ROGNLIEN, *Avocat*,

Dna B. SANDVIG,

Dna T. NIKOLAISEN,

Consultanți.

Curtea a audiat adresările dlui Stavrum și trei Steen.

ÎN FAPT

I. CIRCUMSTANȚELE CAUZEI

7. Prezenta cerere a fost depusă de către părinți, care sunt membri ai Asociației Umaniste Norvegiene (*Human-Etisk Forbund*), și copii lor, care la momentul evenimentelor față de care se înaintează pretenții în această cauză, erau elevi în școala primară: dna Ingebjørg Folgerø (născută în 1960), dl Geir Tyberø (născut în 1956) și fiul lor, Gaute A. Tyberø (născut în 1987); dna Gro Larsen (născută în 1966), dl Arne Nytræ (născut în 1963) și cei doi fii ai lor, Adrian Nytræ (născut în 1987) și Colin Nytræ (născut în 1990); dna Carolyn Midsem (născută în 1953) și fiul său, Eivind T. Fosse (născut în 1987). Inițial, Asociația, s-a alăturat cererii, dar ulterior s-a retras.

8. La 26 octombrie 2004, Curtea a scos cererea de pe rol în partea care se referea la Asociație și a declarat-o inadmisibilă, pe motive de ne-euizarea căilor de recurs interne, în partea ce privește copiii reclamanților (motiv pentru care termenul „reclamanți” utilizat în prezenta hotărâre se referă la reclamanții părinți). Mai mult, Curtea a constatat că, în timp ce părinții reclamanți s-au plâns în temeiul Convenției, în special, cu privire la lipsa dreptului de scutire de la studierea disciplinei KRL (a se vedea paragraful 16 de mai jos), ei au mai contestat în fața Curții posibilitățile limitate și modalitățile de obținere a unei scutiri parțiale. Cu toate acestea, după cum se poate vedea din hotărârea Curții Supreme de Justiție, procesul intentat de părinții reclamanți și recursul depus la Curtea Supremă de Justiție, au fost îndreptate asupra disciplinei KRL și implementării sale în general. Curtea Supremă de Justiție nu a găsit niciun motiv pentru a stabili dacă instruirea copiilor reclamanților s-ar fi desfășurat într-un mod care încălca tratatele relevante în domeniul drepturilor omului. Având în vedere cele menționate mai sus, Curtea a constatat că părinții reclamanți nu au epuizat căile de atac naționale, în modul în care este prevăzut de articolul 35 § 1 al Regulamentului Curții, în privința pretenției lor legate de posibilitățile și modalitățile de obținere a scutirii parțiale de la studierea disciplinei KRL și a declarat această parte a cererii inadmisibilă.

În decizia sa ulterioară din 14 februarie 2006 privind admisibilitatea, Curtea a statuat că în procesul examinării chestiunii scutirii totale, limitările

de mai sus cu privire la domeniul de aplicare al cauzei care a urmat hotărârii din 26 octombrie 2004, nu a împiedicat-o să ia în considerare aspectele generale ale schemei de scutire parțială, în special în contextul plângerii părinților în temeiul articolului 14 al Convenției.

A. Circumstanțele de fapt ale cauzei

9. În Norvegia există o religie de stat și o Biserică de stat, membrii căreia reprezintă 86% din populația țării. Articolul 2 din Constituție stipulează:

“Orice rezident al Regatului se va bucura de libertatea religiei.

Religia Evanghelică Luterană este religia oficială a statului. Rezidenții care o împărtășesc sunt obligați să-și educe copiii în spiritul acesteia.”

10. Instruirea în spiritul credinței creștine a făcut parte din curriculumul școlar norvegian începând din 1739. Din 1889 încoace, membrii comunităților religioase, altele decât Biserica norvegiană, au avut dreptul de a fi scutiți de instruire religioasă.

1. Fosta Lege privind învățământul obligatoriu din 1969

11. În legătură cu repunerea în vigoare în 1969 a fostei Legi privind învățământul obligatoriu (*lov om grunnskolen*, 13 iunie 1969, nr. 24, denumită în continuare „Legea 1969”), Parlamentul a decis că predarea religiei creștine ar trebui separată de educația în spiritul Bisericii, care vizează aspectele principale ale istoriei Bibliei, cele mai importante evenimente care au avut loc în istoria Bisericii și transmiterea cunoștințelor de bază despre religia evanghelică luterană (articolul 7(4) al Legii).

12. „Clauza de disciplină creștină” (*den kristne formålsparagraf*) din articolul 1 din Lege prevede că:

„Școlile primare, de comun acord și în cooperare cu părinții, vor contribui la oferirea elevilor a unei educații creștine și morale, a unor cunoștințe generale solide, dezvoltându-le abilități spirituale și fizice, astfel încât aceștia să poată deveni ființe umane utile și independente, atât acasă, cât și în societate.

Școala va promova libertatea spirituală și toleranța, punând accent pe crearea de condiții bune pentru cooperare între profesori și elevi, precum și între școală și familie.”

13. Învățătorilor li s-a cerut să desfășoare procesul de predare în conformitate cu credința evanghelică luterană (articolul 18(3), adăugat în 1971).

14. În conformitate cu articolul 12(6) din Legea 1969, copii ai căror părinți nu erau membrii ai Bisericii norvegiene, dispuneau de dreptul de a fi scutiți la cerere, în totalitate sau în parte, de la lecțiile de religie creștină. Elevilor scutiți li se puteau oferi lecții alternative de filosofie.

2. Reforma

15. Între 1993 și 1997, a avut loc un proces de reformă a învățământului primar și secundar. În primăvara anului 1993, Parlamentul a decis să modifice vârsta de școlarizare de la șapte la șase ani și în primăvara următoare a extins durata obligatorie de școlarizare de la nouă la zece ani. Parlamentului i-a fost prezentat un nou curriculum. Majoritatea membrilor Comisiei parlamentare pentru afaceri religioase, educație și cercetare a propus ca creștinismul, alte religii și filosofia să fie studiate împreună. Aceasta a evidențiat importanța asigurării unui mediu școlar deschis și incluziv, indiferent de originea socială, religie, naționalitate, sex, grup etnic sau capacitate funcțională a elevilor. Școala ar trebui să fie un loc de întâlnire a tuturor punctelor de vedere. Elevii care au convingeri religioase și filosofice diferite ar trebui să interacționeze unii cu alții și să obțină cunoștințe despre gândurile și tradițiile celorlalți. Școala nu ar trebui să constituie o platformă pentru activități de predicare sau misionare. S-a observat că începând cu 1969, predarea religiei creștine a fost separată de instruirea oferită de Biserica de stat. Această disciplină ar trebui să ofere cunoștințe și o înțelegere a subiectului, însă nu trebuie să constituie o metodă de predicare religioasă. Majoritatea membrilor Comisiei au considerat în continuare că ar trebui elaborate instrucțiuni privind scutirile, în scopul obținerii unei practici uniforme, și că ar trebui consultate grupurile minoritare. Scutirile ar trebui limitate doar la anumite părți ale disciplinei, în special la temele cu caracter confesional și participarea la ritualuri.

16. Ulterior a fost prezentat un raport (*St.meld. nr. 14 for 1995-96*) privind creștinismul, religia și filosofia (*kristendomskunnskap med religions- og livssynsorientering*, denumit în continuare “disciplina KRL”), în care Ministerul pentru Afaceri Religioase, Educație și Cercetare (*Kirke-, utdannings- og forskningsdepartementet*; denumit din 1 ianuarie 2002 Ministerul Educației și Cercetării (*Utdannings- og forskningsdepartementet*) – în continuare “Ministerul”) a indicat următoarele circumstanțe de la care se pot face derogări:

„Nici un elev nu trebuie să se simtă neconfortabil sau stigmatizat din cauză că este scutit;

Nici un elev nu trebuie să se simtă obligat să se evidențieze în calitate de reprezentant al unei filosofii de viață specifice, iar școala trebuie să demonstreze prudență maximă pe parcursul orelor și în restul situațiilor în care examinează o cerere de scutire;

Nu trebuie ca anumiți elevi să fie scutiți în mod automat de la anumite părți ale programului școlar;

La dorința părinților/elevului și dacă circumstanțele permit, contextul și motivele scutirii pot fi discutate în cadrul orelor.

O scutire nu presupune libertatea de a fi ignorant ...”

17. Majoritatea membrilor Comisiei parlamentare sus-menționate a aprobat, în principal, curriculumul și a indicat că creștinismul ar trebui să constituie partea centrală a disciplinei KRL (*Innst.s.nr 103* for 1995-96). Aceasta a statuat în continuare:

„Majoritatea ar sublinia, de asemenea, faptul că predarea nu ar trebui să fie lipsită de valori. Ideea conform căreia instruirea nu urmează să fie înlocuită de predicare, nu ar trebui niciodată să fie interpretată în sensul că aceasta ar trebui să se desfășoare într-un vacuum religios/etic. Instruirea în școlile noastre primare va avea ca punct de pornire obiectul disciplinei, și în cadrul acesteia va fi prezentat creștinismul, alte religii și filosofii, în conformitate cu trăsăturile lor speciale. Disciplina ar trebui să pună accent pe predarea creștinismului.”

18. Un membru aflat în minoritate a propus ca toți elevii școlilor primare să aibă dreptul la scutire totală de la disciplina KRL, precum și drept la instruire alternativă.

19. În procesul pregătirii modificărilor la lege, Ministerul l-a delegat pe dl Møse, numit ulterior judecător la Curtea Supremă de Justiție, să efectueze o evaluare a învățământului obligatoriu în contextul disciplinei KRL, prin prisma obligațiilor asumate de Norvegia în dreptul internațional public. În raportul său din 22 ianuarie 1997, dânsul a concluzionat:

„Clauza esențială a Legii privind învățământul primar, luată separat sau împreună cu articolul 2 al Constituției și cu alte norme speciale privind Biserica și educația, nu oferă o bază pentru a stabili că predarea creștinismului conform noului curriculum va deveni, din necesitate juridică, predicare, educare sau influențare în favoarea religiei evanghelice luterane. Legiuitorul ar putea prevedea ca educația în formă de predicare să fie aplicată elevilor care împărtășesc acest crez, dar nu și altora. Aceasta ar veni în contradicție cu obligațiile internaționale și cu articolul 110 c) din Constituție, care se referă la protecția drepturilor omului.

Din punct de vedere juridic, conceptul oarecum neclar de ‘bază confesională’ presupune faptul că o consecință naturală a sistemului de Biserică de stat este că legiuitorul permite predarea religiei sau filosofiei, care include concepte evanghelice luterane, dar nu și alte forme ale creștinismului. Legea cu privire la noua disciplină, care include o parte din creștinism, a optat pentru aceasta. ... S-a optat pentru această soluție pentru că majoritatea populației Norvegiei este afiliată acestei religii. Fapt ce este în mod evident motivat prin argumente obiective. Și nu poate fi exclusă de tratatele internaționale privind drepturile omului, pe motiv că instruirea ar fi în caz contrar pluralistă, neutră și obiectivă.”

20. În ceea ce privește chestiunea scutirii de disciplina KRL, dl Møse a declarat:

„În situația curentă, consider că un drept general de scutire ar fi cea mai sigură opțiune. Aceasta ar putea însemna că instituțiile internaționale de control judiciar nu ar întreprinde o examinare mai atentă a întrebărilor dificile pe care le generează învățământul. Cu toate acestea, nu se poate spune că o scutire parțială ar încălca prevederile convențiilor, cu condiția că funcționarea sistemului se înscrie în cadrul

obligațiilor relevante derivate din tratate. Mult va depinde de procesul legislativ care va urma și de modalitatea de implementare a disciplinei.”

21. Articolele 7 și 13 din Legea 1969 au fost modificate de o Lege din 19 iunie 1997 (nr. 83), care a intrat în vigoare la 1 iulie 1997. Noile prevederi, plus clauza esențială similară articolului 1 al fostei Legi 1969, au fost în continuare incluse în articolele 2-4, și, respectiv, 1-2 din Legea învățământului din 1998 (*Lov om grunnskolen og den videregående opplæring av 17. juli 1998 nr. 61* – „Legea învățământului din 1998”), care a intrat în vigoare la 1 august 1999.

22. Articolul 1-2(1) prevede:

„Scopul învățământului primar și secundar va fi, de comun acord și în cooperare cu familia, de a oferi elevilor o educație creștină și morală, de a le dezvolta abilitățile psihice și fizice și de a le oferi cunoștințe solide, astfel încât să devină ființe umane utile și independente, atât în familie, cât și în societate.”

23. Articolul 2-4 stipulează:

„Educația în spirit creștin, religios și filosofic va:

(i) transmite cunoștințe aprofundate despre Biblie și creștinătate în formă de patrimoniu cultural și credință evanghelică luterană;

(ii) transmite cunoștințe despre alte comunități creștine;

(iii) transmite cunoștințe despre alte religii și filosofii ale lumii, precum și despre alte subiecte etice și filosofice;

(iv) promova înțelegerea și respectul pentru creștinism și valori umaniste; și

(v) promova înțelegerea, respectul și capacitatea de a menține un dialog între persoane cu diferite percepții și convingeri religioase.

Educația în spirit creștin, religios și filosofic este o disciplină școlară obișnuită, care în mod normal ar trebui să întrunească toții elevii. Disciplina nu va fi predată în formă de predică.

O persoană care predă creștinismul, religia și filosofia va avea în calitate de punct de pornire clauza esențială din articolul 1-2 și ar trebui să prezinte creștinismul, diferitele religii și filosofii din punctul de vedere al caracteristicilor lor specifice. Aceleași principii pedagogice se vor aplica predării altor discipline.

La prezentarea unei informații scrise din partea părinților, un elev va fi scutit de acele părți ale instruirii, care, din punctul de vedere al religiei sau filosofiei lor proprii de viață, consideră că reprezintă practicarea unei alte religii sau aderarea la o altă filosofie de viață. Aceasta cuprinde, *inter alia*, activități religioase în cadrul sau în afara sălii de clasă. În cazul recepționării unei solicitări din partea părinților în care se cere scutirea, administrația școlii va încerca, în măsura posibilității, să găsească soluții, prin facilitarea predării diferențiate în cadrul curriculumului școlar.”

24. Din lucrările pregătitoare se poate deduce că expresia “activități religioase” a avut ca scop să includă, de exemplu, rugăciuni, psalmi, învățarea pe de rost a textelor religioase și participarea la activități de natură religioasă.

25. Conform unei circulare a Ministerului din 10 iulie 1997 (F-90-97), o cerere semnată de părinți, adresată administrației școlii, prin care se cere scutire, trebuie să conțină motivele care explică faptele pe care ei le consideră că au constituit practicarea unei alte religii sau adeziunea la altă filosofie de viață. Elevul trebuie scutit după ce părinții specifică aceste motive. Dacă cererea a fost respinsă, părinții au dreptul să atace refuzul la Biroul de Stat pentru Învățământ din regiunea respectivă. Cererea de apel a fost trimisă prin intermediul școlii, care a avut posibilitatea de a-și modifica decizia.

26. Cerința de motivare a fost specificată ulterior într-o circulară ministerială din 12 ianuarie 1998 (F-03-98), conform căreia nu exista necesitatea invocării de motive pentru solicitarea unei scutiri de la activitățile care sunt în mod clar religioase. Dincolo de aceasta, în afară de chestiunile care nu fac obiectul regulii principale de efectuare a scutirilor, s-au aplicat cerințe mai stricte față de necesitatea prezentării de motive.

27. În legătură cu elaborarea disciplinei KRL, asociațiile care reprezintă convingeri religioase minoritare și-au exprimat obiecțiile, în special, referitoare la faptul că disciplina ar fi fost dominată de creștinismul evanghelic luteran și conținea elemente de predicare. Asociația Umanistă Norvegiană a comentat, *inter alia*, că disciplina avea o bază confesională (*konfesjonsforankring*) și că posibilitatea de a obține scutire doar de la anumite părți ale acesteia era inadecvată. La congresul său național din mai 1997, Asociația a decis să invite Parlamentul să respingă propunerea Guvernului de a limita dreptul la scutire.

28. Din toamna anului 1997, disciplina KRL a fost introdusă treptat în curriculumul școlar primar, înlocuind disciplina de creștinism și filosofie de viață. Pe parcursul anului școlar 1999/2000, disciplina a fost introdusă la toate nivelele.

3. Evaluările disciplinei KRL

29. La 18 octombrie 2000, Ministerul a emis un comunicat de presă despre finalizarea a două rapoarte de evaluare a disciplinei KRL, unul intitulat “Experiența părinților, elevilor și profesorilor referitoare la disciplina KRL” (*Foreldres, elevers og læreres erfaringer med KRL-faget*), elaborat de Norsk Lærerakademi, celălalt denumit “O disciplină pentru toate gusturile? O evaluare a disciplinei KRL” (*Et fag for enhver smak? En evaluering av KRL-faget*) de Høgskulen i Volda și Diaforsk. Parlamentul a solicitat ca după o perioadă de 3 ani să se pregătească un sondaj care să evalueze măsura în care se implementează regulile cu privire la scutire. Ambele rapoarte au ajuns la concluzia că regimul de scutire parțială nu funcționa după cum se preconizase și ar trebui revizuit în profunzime. Cel de-al doilea raport a enumerat următoarele “concluzii principale”:

„În această parte a raportului nostru, am analizat dacă există o concordanță între scopurile, principiile și schemele de scutire ale KRL pe de o parte, și implementarea

sa practică în școlile din toată țara pe de altă parte, și dacă se poate considera că drepturile părinților sunt asigurate ținând cont de modul în care sunt organizate la moment schemele de predare și scutire. Perspectiva drepturilor părintești, care este esențială pentru scopul acestui proiect, a determinat o concentrare specială pe experiențele diferitor grupuri de părinți, atât în ceea ce privește disciplina, cât și schema de scutire.

Având în vedere cele de mai sus, trebuie de menționat faptul că marea majoritate a părinților cu care am discutat, care aparțin de Biserica de stat, sunt satisfăcuți de disciplină sau nu au o opinie foarte pronunțată. Cu toate acestea, am constatat că printre alte grupuri de părinți, există o rezistență puternică față de aspecte importante ale disciplinei. Antipatia de durată față de subiect, care vine din partea minorităților religioase/confesionale, denotă faptul că este dificil de constatat că KRL integrează și include în măsura în care s-a intenționat.

Sondajele empirice oferă motive pentru a ajunge la următoarele concluzii principale:

1. Există o opinie comună larg răspândită în rândul părinților, precum că este important de a avea instruire comună pentru discipline care vizează diferite religii, dar nu există nici un acord cu privire la:

- care ar trebui să fie conținutul și obiectivele predării comune;
- în ce an ar trebui să li se predea elevilor noțiuni despre alte religii decât a lor.

2. La nivel practic, unele din conceptele disciplinei se regăsesc în toate școlile incluse în sondaj, dar la nici una dintre ele nu se regăsesc toate. Implementarea deficientă a conceptelor esențiale care stau la baza disciplinei poate fi explicată prin:

- discordanțe în însăși descrierea disciplinei și între diferite concepte fundamentale ale acesteia, face dificilă punerea în aplicare;
- lipsa resurselor și existența problemelor în implementare, generează diverse schimbări în școli.

3. Actuala schemă de scutire nu asigură respectarea drepturilor părinților în practică. Aceasta se datorează, printre altele, următoarelor motive:

- informația despre schema de scutire furnizată de școală, este în multe feluri nepotrivită pentru asigurarea posibilității de scutire;
- informația furnizată despre lecțiile de KRL este de natură prea generală pentru părinți, pentru ca aceștia să fie în stare să informeze școala despre intenția lor de a obține o scutire. De exemplu, informația despre metodele de lucru nu este furnizată aproape niciodată. În plus, planurile lecției, parvin la părinți, în general, prea târziu, pentru ca aceștia să poată avea o posibilitate practică de a cere o scutire;
- școlile interpretează prea strict regulamentele privitoare la scutire, în comparație cu clasificările oferite de Parlament și Minister. De exemplu, o scutire se acordă deseori doar față de acele activități care sunt 'în mod clar activități religioase'. Mai mult, câteva școli au raportat atitudini care oferă impresia că este practic imposibil de a obține o scutire;
- școlile oferă foarte puțină instruire diferențiată elevilor care trebuie să fie scutiți de părți din disciplină și aceștia, în majoritatea cazurilor, stau pasiv în sala de clasă;
- în plus, un număr de părinți ce provin din medii lingvistice minoritare, nu posedă competențe lingvistice necesare pentru a-și exercita drepturile, chiar dacă și-ar dori o scutire. În multe cazuri, aceste tipuri de situații provoacă suspiciune în relațiile școală/familie. Un număr considerabil de părinți ce provin din medii lingvistice

minoritare, afirmă că vor să obțină scutire totală, dar nu vor depune cerere în acest sens, în scopul evitării conflictelor cu administrația școlii, care le-ar putea dăuna copiilor lor;

- includerea de teme și subiecte fac ca KRL să devină invizibilă în orar, astfel încât în practică este foarte dificil de a solicita o scutire.

4. Ar trebui făcute schimbări care să asigure predarea pentru toți elevii unei clase, asigurându-se, în același timp, la nivel practic, și drepturile părinților. Aceasta poate deveni posibil în anumite condiții.

- Ar trebui să se faciliteze predarea despre diferite religii și credințe și ar trebui să se promoveze un dialog și respect reciproc legat de predare pentru întreaga clasă. Ar trebui, probabil, să se facă eforturi pentru a avea scheme flexibile care să poată fi ajustate la condițiile speciale predominante pentru învățământul primar inferior, primar superior și secundar superior, în diferite părți ale țării, și pentru diferite grupuri de elevi.

- Avându-se în vedere problemele cu care se confruntă la moment câteva școli, ar trebui să fie posibil de a se oferi scutire totală. Această soluție ar fi cea mai sigură, ținându-se cont de convențiile internaționale, și probabil una care pe termen lung ar fi cea mai potrivită pentru a asigura suport și legitimitate unei discipline care este axată pe religie și credință.

Am constatat că variațiile de predare care există în diferite părți ale țării, la unele școli și în clase diferite, ne oferă toate motivele de a ne întreba dacă KRL este sau nu ceva mai mult decât o disciplină nouă.”

B. Procedurile judiciare inițiate de către unii dintre reclamanți

30. Între timp, la 14 martie 1998, Asociația Umanistă Norvegiană, împreună cu opt perechi de părinți care erau membrii săi și ai căror copii studiau în școala primară, au inițiat proceduri judiciare în instanța orășenească din Oslo (*byrett*), în baza refuzurilor administrațiilor de a oferi, la cererea părinților, scutire totală de la studierea disciplinei KRL. Ei au susținut că refuzul de a li se acorda scutire totală, a încălcat dreptul părinților și copiilor în temeiul articolului 9 al Convenției și articolului 2 al Protocolului nr. 1, luate separat sau împreună cu articolul 14. Ei s-au bazat, de asemenea, printre alte prevederi, și pe articolele 18 și 26 din Pactul Națiunilor Unite cu privire la Drepturile Civile și Politice și pe articolul 13 § 3 din Pactul Națiunilor Unite cu privire la Drepturile Sociale, Economice și Culturale.

31. Printr-o hotărâre din 16 aprilie 1999, instanța orășenească a respins obiecția statului precum că Asociația nu a avut un interes legitim, și, prin urmare, nu avea calitate procesuală. Cu toate acestea, în ceea ce privește aspectele de fond, instanța a decis în favoarea statului și a respins cererea.

32. Asociația și părinții au intentat o cerere de apel la Înalta Curte Borgarting (*lagmannsrett*), care, printr-o hotărâre din 6 octombrie 2000, a menținut hotărârea instanței orășenești.

33. Reclamanții au atacat cu recurs la Curtea Supremă de Justiție (*Høyesterett*), care, printr-o hotărâre din 22 august 2001, a respins în mod

unanim recursul în partea în care se referea la Asociație, pe motiv că acesteia îi lipsea un interes legitim suficient pentru a putea fi parte la proces. În ceea ce-i privește pe ceilalți reclamanți, aceasta a respins în mod unanim recursul lor și a menținut hotărârea Înaltei Curți.

34. În raționamentul său, aprobat în principal de către ceilalți patru judecători care au examinat cazul, primul judecător care a votat, dl judecător Stang Lund, a declarat de la început că “[...] cazul se referă la validitatea deciziilor administrative prin care se refuzau cererile părinților de acordare a scutirii totale de la disciplină (KRL) pentru copii lor din școala primară și gimnaziu”. Dânsul a definit problema care urmează să fie stabilită ca fiind “dacă predarea disciplinei [KRL] cu un drept limitat la scutire [era] în contradicție cu obligațiile internaționale ale Norvegiei de a proteja, *inter alia*, libertatea de religie și credință”.

35. Ulterior, dl judecător Stang Lund a efectuat o analiză aprofundată a istoriei legislative și a situației, din perspectiva drepturilor internaționale ale omului, în special, a dispozițiilor relevante și jurisprudenței Convenției Europene și a Pactului Internațional cu privire la Drepturile Civile și Politice (“PIDCP”) din 1966. Referindu-se, în schimb, la fiecare dintre prevederile relevante ale Legii învățământului din 1998, dl judecător Stang Lund a făcut următoarele observații referitoare la clauza de disciplină creștină din secțiunea 1-2(1).

„Clauza de disciplină se aplică întregului sistem de predare din școlile primare și clasele gimnaziale inferioare. Prevederea este una generală, iar domeniul său de aplicare este dificil de determinat. Acesta poate genera întrebări legate de prevederile convențiilor legate de libertatea religiei și drepturile părintești; a se vedea judecătorul Møse, p. 35 și următoarele din Declarația nr. 38 (1996-97) a *Odelsting* [camera largită a Parlamentului]. În ceea ce privește disciplina KRL, prevederea trebuie să fie în continuare analizată împreună cu articolul 2-4(2), care stipulează că această disciplină este una în mod obișnuit predată în școli tuturor elevilor, și că instruirea pe baza acesteia nu va include predicarea. Clauza de disciplină trebuie să fie interpretată și aplicată în așa fel, încât să nu intre în conflict cu convențiile care au fost incorporate în conformitate cu articolul 2 (a se vedea, de asemenea, și articolul 3) din Legea cu privire la drepturile omului.

Ca urmare a modificărilor și completărilor operate pe parcursul timpului în programele disciplinei și curriculumului național obișnuit, expresia ‘educația creștină și morală’ trebuie interpretată în sensul că valorile umaniste și creștine trebuie analizate în legătură unele cu altele. Atât tradițiile umaniste, cât și cele creștine subliniază importanța adevărului, demnității umane, carității, democrației și drepturilor omului. Acestea reprezintă valori comune pentru aproape oricine în Norvegia, indiferent de religie sau de filosofia de viață. Convențiile internaționale nu necesită ca predarea în școli să fie neutră din punct de vedere al valorilor; a se vedea hotărârea Curții Europene a Drepturilor Omului în cauza *Kjeldsen, Busk Madsen și Pedersen c. Danemarcei* (7 decembrie 1976, § 53, Seria A nr. 23).

Clauza disciplină presupune că toată instruirea școlară va avea loc în cooperare și cu acordul familiei. Orice efort întreprins de învățătorii din învățământul primar și secundar inferior de a oferi elevilor o instruire creștină, poate fi făcut doar cu consimțământul și în cooperare cu familia. Interpretată în acest fel, prevederea dată nu

este incompatibilă cu articolul 9 al Convenției și cu articolele 18 §§ 1 - 3 al PIDCP referitoare la libertatea de gândire, conștiință și religie sau cu articolul 2 din Protocolul nr. 1 al Convenției Europene și articolul 18 § 4 din PIDCP în ceea ce privește părinții. Trimiterea la clauza disciplină din articolul 2-4(3), care prevede că învățătorii de KRL din învățământul primar și secundar inferior vor considera clauza de disciplină creștină ca punct de plecare, ceea ce nu are nici o semnificație independentă pentru faptul dacă există sau nu vreo încălcare a convențiilor.”

36. În ceea ce privește articolul 2-4(1) la (3) din Legea învățământului din 1998, dl judecător Stang Lund a constatat după cum urmează.

„Reclamanții au subliniat faptul că legea prevede că școala trebuie să le ofere elevilor cunoștințe aprofundate despre Biblie și creștinism, în forma patrimoniului cultural și credinței luterane evanghelice, și doar o cunoaștere a altor religii ale lumii, convingeri și abordări etice și filosofice.

Din practica Curții Europene a Drepturilor Omului se poate deduce că statele membre decid de sine-stătător domeniul de aplicare și conținutul programelor de învățământ; a se vedea *Kjeldsen, Busk Madsen și Pedersen*, citată mai sus, § 53, și *Valsamis c. Greciei*, 18 decembrie 1996, § 28, *Culegeri de hotărâri și decizii* 1996-VI. Astfel, articolul 9 al Convenției și articolul 2 al Protocolului nr. 1 nu exclud instruirea obligatorie, care să cuprindă informații despre diferite religii și credințe, istoria religiilor și etică, cu condiția că o astfel de instruire este efectuată în mod obiectiv, critic și pluralist. În acest sens, mă refer la analiza mea anterioară și la rezumatul deciziilor și comentariilor organelor convențiilor. Învățământul obligatoriu trebuie să includă diferite religii și credințe. Accentul important pus în articolul 2-4(1) pe cunoașterea creștinismului, mai degrabă decât a altor religii și credințe este, în opinia mea, în limita marjei de apreciere acordată de către convenții statelor membre. Cerința ca instruirea obligatorie să fie obiectivă, critică și pluralistă nu poate fi interpretată ca semnificând că trebuie să existe o separare specifică și proporțională a instruirii între diferite religii și filosofii de viață. În lumina istoriei, culturii și tradițiilor fiecărui stat membru, trebuie să fie acceptat faptul că anumite religii sau credințe sunt mai dominante decât altele.

Îndoctrinarea sau predicarea unei religii sau filosofii de viață specifice este contrară Convenției Europene și PIDCP; a se vedea *Kjeldsen, Busk Madsen și Pedersen*, citată mai sus, § 53, și *Valsamis*, citată mai sus, § 28, și punctul 6 din comentariul Comitetului ONU pentru Drepturile Omului din 20 iulie 1993. În consecință, articolul 2-4(2) din Legea învățământului prevede că predarea disciplinei KRL nu va include predicarea.

Reclamanții, susținuți, printre altele, de raportul judecătorului Møse (p. 29 din Propunerea nr. 38 (1996-97) către *Odelsting*), au susținut că predarea care comunică o anumită opinie religioasă într-un mod care este de natură să influențeze elevii să adopte o anumită credință, constituie, de asemenea, o încălcare a prevederilor Convenției în ceea ce privește libertatea de religie și drepturile părinților. Sunt de acord că o astfel de comunicare poate implica o încălcare. Cu toate acestea, expresia ‘de natură să’ poate fi interpretată astfel încât să ofere un domeniu de aplicare mai mare decât cel care derivă din deciziile Curții Europene a Drepturilor Omului. Prin urmare, mă voi conduce de criteriile care au fost dezvoltate de jurisprudența Curții. În legătură cu introducerea disciplinei KRL, lucrările pregătitoare arată că Ministerul și majoritatea membrilor Parlamentului au subliniat extrem de pronunțat faptul că disciplina trebuia să fie una obișnuită pentru toți elevii. Acest lucru a fost menționat expres în textul Legii; a se vedea secțiunea 2-4(2), prima propoziție. Legiuitorul a mai precizat, de asemenea, că disciplina KRL va fi una care să ofere cunoștințe; a se

vedea, de exemplu, p. 6, a doua coloană și p. 10 din Propunerea nr. 38 (1996-97) către *Odelsting*. Articolul 2-4(3) prevede că creștinismul, alte religii și filosofii de viață trebuie să fie prezentate în baza trăsăturilor lor caracteristice. Pe de altă parte, Comisia permanentă a Parlamentului pentru educație, cercetare și afaceri bisericești a declarat că acea instruire nu trebuie să fie lipsită de valori; a se vedea p.4 a Recomandării nr. 103 (1995-96) către Parlament. Acest lucru, în sine, nu poate veni în contradicție cu convențiile, din moment ce, după cum am menționat anterior, nici CEDO, nici PIDCP nu pot fi interpretate în sensul că instruirea trebuie să fie neutră în ceea ce privește valorile.”

37. Referitor la articolul 2-4(4) din Legea învățământului 1998, dl judecător Stang Lund a afirmat că, dacă îl interpretăm în contextul prevederilor relevante din Convenție și PIDCP și din articolul 3 din Legea învățământului, acesta trebuie înțeles în sensul că elevii au avut dreptul de a fi scutiți și că părinții lor nu au avut obligația de a-și lăsa copii să frecventeze lecții despre religie și filosofie, considerate, în sensul acelor tratate, ca fiind predicare sau îndoctrinare. Prin urmare, copii ar fi putut absenta de la astfel de ore. Întrebarea privind măsura în care va fi afectat astfel curriculumul, trebuie să fie soluționată în fiecare din cazurile concrete în dependență de modul în care a fost planificată, și ulterior implementată instruirea. În opinia dlui judecător Stang Lund, prevederea referitoare la scutire, nu era contrară nici unei cerințe legate de libertatea religioasă și drepturile părințești. Cerința existentă în Convenție, conform căreia predarea trebuie să fie obiectivă, critică și pluralistă nu exclude învățământul obligatoriu în contextul diferitor religii și filosofii de viață sau nu îi acordă unei religii sau filosofii anumite, în contextul istoriei, culturii și tradițiilor statelor contractante, un loc mai avansat decât altora. După cum s-a menționat deja, Legea învățământului din 1998 stipulează că disciplina trebuie să fie o disciplină școlară obișnuită. Conform documentelor pregătitoare, aceasta trebuia să fie bazată pe cunoștințe. Legea cerea ca predarea să fie neutră și să nu ia formă de predicare. În consecință, nu s-a constatat că prevederile articolului 2-4 referitoare la conținutul predării contraveneau Convenției.

38. Dl judecător Stang Lund s-a referit în continuare la unele părți din curriculumul școlar (Curriculumul pentru învățământul obligatoriu de 10 ani, elaborat de Minister în 1999, denumit în continuare “Curriculum”), care, în opinia reclamantilor, dădea preferință credinței creștine și influența elevii să opteze pentru creștinism. În ceea ce privește obligațiile internaționale ale Norvegiei în cadrul tratatelor internaționale, Curriculumul, care era reglementat în articolele 2-6 și 2-8 ale Legii învățământului din 1998 și în reglementările relevante din 28 iunie 1999, se bucura de același statut juridic ca și alte regulamente. Cu toate acestea, el a observat că ceea ce a avut însemnătate, a fost că elevii au înțeles pluralitatea de convingeri și gândiri, și că în procesul predării nu s-a prezentat vreo credință ca fiind superioară altora. Ar trebuie să se accepte faptul că uneia sau mai multor religii sau filosofii de viață trebuie să li se ofere un loc mai

important decât altora, având în vedere istoria, cultura și tradițiile unui stat contractant.

39. În ceea ce privește obiecțiile reclamanților referitoare la influențarea elevilor prin utilizarea imaginilor, cântecelor, pieselor de teatru, muzică și povestiri din textele biblice și religioase, dl judecător Stang Lund a constatat că ar trebui să existe o posibilitate de a împărtăși în mod neutru elevilor, prin „modalități de transmitere a informației” (*måte å formidle på*) concepte generale despre diferite religii, fără a contraveni legislației internaționale în domeniul drepturilor omului. Curriculumul a pus accent pe deschidere, înțelegere, respect și dialog și pe promovarea înțelegerii și toleranței în discuțiile legate de chestiuni religioase și morale, și a interzis predicarea. În cadrul curriculumului, predarea disciplinei KRL ar putea fi realizată fără a contraveni prevederilor relevante din legislația internațională din domeniul drepturilor omului.

40. În ceea ce privește argumentul reclamanților precum că manualele școlare, și anume volumele 2, 3, 5 și 6 din *Bridges*, au constituit o predicare, fiind în stare să influențeze elevii, dl judecător Stang Lund a constatat că, în timp ce câteva definiții ale problemelor și formulărilor utilizate în *Bridges* ar putea fi înțelese în sensul că credința creștină ar oferi răspuns întrebărilor etice și morale, Curții Supreme de Justiție nu i-a fost prezentată nici un fel de informație privind modul în care instruirea acestei discipline a fost planificată și implementată.

41. În acest context, dl judecător Stang Lund a remarcat că procesul de judecată și recursul depus de către reclamanți la Curtea Supremă de Justiție a fost îndreptat direct împotriva disciplinei KRL și implementării sale în general. Argumentele și dovezile invocate în legătură cu fiecare decizie de a refuza scutirea integrală au avut ca scop evidențierea modului în care disciplina a funcționat în general. Reclamanții nu s-au referit prea mult la perioada de valabilitate a deciziei individuale. Din cauza modului în care a fost prezentat cazul, nu a existat niciun motiv pentru a constata că instruirea copiilor reclamanților ar fi avut loc într-un mod care ar fi încălcat tratatele relevante din domeniul drepturilor omului. Cauza vizează validitatea deciziilor de refuz de scutire integrală de la studierea disciplinei KRL. Reclamanții nu au demonstrat probabilitatea ca predarea să fi fost planificată și realizată într-un mod, care, în conformitate cu aceste convenții, ar fi justificat scutirea de la disciplina în cauză.

42. În cele din urmă, dl judecător Stang Lund a analizat argumentul privind discriminarea.

„În conformitate cu articolul 2-4 din Legea învățământului, părinții trebuie să trimită o notificare scrisă, pentru ca copilul lor să fie scutit de unele părți ale instruirii școlare. Chiar dacă cererile de solicitare a scutirii se referă, cel mai probabil, la părți ale disciplinei KRL, un drept limitat de scutire se aplică tuturor disciplinelor și activităților. Legea nu prevede cerința prezentării motivelor în această cerere. Practica invocării motivelor variază până în prezent.

Guvernul a argumentat că instruirea în școlile primare și gimnaziale este într-o măsură considerabilă împărțită în discipline care trec de limitele fiecărui obiect în parte. În măsura în care părți ale disciplinei KRL sunt integrate în alte obiecte de studiu, scutirea completă de la această disciplină nu va fi suficientă. Acesta este, de asemenea, și punctul de vedere al Guvernului, și anume, că disciplina KRL cuprinde mai multe teme care nu dau motive de a solicita scutire, și care sunt în conformitate fie cu convențiile sau cu articolul 2-4 (4). Sistemul de scutire este organizat și practicat în așa fel, încât, conținutul instruirii să constituie un factor decisiv. Prin urmare, în opinia Guvernului, interzicerea discriminării instituită prin tratate nu se poate aplica cerințelor privind motivele existente pentru cererile de scutire.

Ministerul a explicat prin două circulare motivele legate de cerințe, precum și liniile directe necesare pentru efectuarea scutirilor. În Circulara F-90-97 din 10 iulie 1997, p. 5, Ministerul a declarat:

„Atunci când părinții solicită o scutire, ei trebuie să trimită, în acest sens, o notificare scrisă școlii. Notificarea trebuie să conțină motivele justificative a ceea ce ei percep a fi practicarea unei alte religii sau aderarea la o altă filosofie de viață în procesul de instruire.

În cazul în care părinții întocmesc o cerere de solicitare a scutirii de la anumite părți din instruire a ceea ce ei percep a fi practicarea altei religii sau aderarea la o altă filosofie de viață, elevilor li se acordă scutire doar după ce părinții explică efectul acestor tipuri de activități asupra predării. Părinții ai căror notificare referitoare la scutire nu este admisă, au dreptul să facă apel împotriva deciziei administrative municipale, la Biroul Național pentru Educație din regiunea respectivă. Cererea de apel se transmite prin intermediul școlii, care are, în consecință, posibilitatea de a-și inversa decizia administrativă luată.”

Ministerul a extins cerința privind invocarea de motive prin Circulara F-03-98 din 12 ianuarie 1998, p. 3:

„Regula de bază a Ministerului este că atunci când părinții depun cererea pentru o scutire de la activități care sunt în mod clar de natura religioasă, se va acorda scutire (scutire parțială). În astfel de cazuri, părinții nu sunt obligați să indice nici un motiv. În cazul cererilor de scutire de la activitățile care nu sunt în mod clar de natură religioasă, părinții trebuie să indice motivele. Astfel de cazuri nu sunt acoperite de regula principală care prevede situațiile în care pot fi aplicate scutirile. Mai mult decât atât, lucrările pregătitoare arată necesitatea efectuării unei evaluări a situației în care există motive rezonabile care duc la solicitarea unei scutiri. Se face referire la Recomandarea nr. 95 (1996-1997), către *Lagting* [camera restrânsă a Parlamentului], în care se afirmă: "Majoritatea consideră că elevii vor fi scutiți de la acele părți ale instruirii școlare, față de care, ținând cont de propria lor religie sau filosofie de viață, este rezonabil să se considere că presupun practicarea unei alte religii sau aderarea la o altă filosofie de viață". Cu toate acestea, trebuie să se țină seama de faptul că mulți părinți consideră că chestiunile legate de credință și filosofie de viață se plasează în domeniul vieții private. Dreptul la viață privată este, de asemenea, protejat prin convenții internaționale.”

Ulterior, Ministerul a revizuit exemplele de domenii de la care elevii pot fi scutiți și a menționat la p. 4:

„Convingerile religioase și filosofice ale părinților trebuie să fie respectate în întregul curriculum oferit de școală. Acest lucru presupune că normele referitoare la scutire se aplică întregului sistem de învățământ obligatoriu. În general, problema care trebuie să fie evaluată de către școală este dacă programul școlar este de natură să-i influențeze în practică pe elevi să adopte o anumită credință sau filosofie de

viață, sau poate fi percepută ca participare la activitate religioasă sau aderarea la o filozofie de viață.

În termeni specifici, acest lucru poate, de exemplu, să aibă o semnificație în privința cursurilor de dans organizate ca parte a educației fizice; dansul cu un partener este incompatibil cu credința unor persoane, în timp ce mișcarea pe fundal muzical este acceptabilă. La disciplina de artă și artizanat, va fi necesar să se manifeste prudență în privința ilustrațiilor care îl înfățișează pe Dumnezeu și pe profeți; a se vedea discuția "Ilustrații - interdicția de imagini", în Ghidul pentru disciplina KRL (p. 22)."

Voi adăuga că, în legătură cu evaluarea disciplinei KRL, Ministerul a subliniat importanța schimbării conținutului, metodologiei și organizării disciplinei pentru a se asigura că îl vor frecventa cât mai mulți copii și tineri posibil. Motivul pentru care Ministerul decis, totuși, să mențină dreptul la scutire parțială, a fost de a se asigura că drepturile părinților și libertatea de religie sunt garantate în mod satisfăcător, fiind exercitate într-un mod care presupune comun acord; a se vedea p. 51, prima coloană, a Raportului nr. 32 (2000-01) către Parlament.

Am remarcat faptul că dreptul de scutire în școlile primare și gimnaziale, de la întreg sau părți ale curriculumului obligatoriu în cazul disciplinei KRL, va conduce la o divizare între părinți în ceea ce privește sistemul de învățământ. Părinții și elevii care doresc să depună o cerere de scutire trebuie să urmărească îndeaproape curriculumul și să intervină atunci când consideră că scutirea este necesară în scopul protejării drepturilor copilului și a propriilor drepturi. Inițial, școala este cea care decide dacă să acorde o scutire sau nu. Întrebarea este dacă această diferență de tratament urmărește un scop legitim și dacă scopul este proporțional cu mijloacele utilizate.

Potrivit practicii Curții Europene a Drepturilor Omului, după cum s-a menționat anterior, articolul 2, propoziția a doua, din Protocolul nr. 1 a fost interpretat în sensul că condamnările trebuie să atingă un anumit nivel de convingere, seriozitate, coeziune și importanță (a se vedea hotărârile Curții în *Campbell și Cosans c. Regatul Unit* (25 februarie 1982, § 36, seria A nr. 48.) și *Valsamis* [(citată mai sus), § 25]). Declarațiile existente în aceste hotărâri susțin cerința statelor părți, conform căreia părinții trebuie să vină cu motive oarecum mai detaliate atunci când activitatea de la care solicită scutire nu pare a fi la început practicarea unei anumite religii sau aderarea la o filozofie de viață diferită.

În cazul în care un solicitant trebuie să furnizeze informații detaliate despre religia proprie sau filozofia sa de viață, aceasta poate constitui o încălcare a articolului 8 al Convenției și a articolului 17 al PIDCP, în ceea ce privește dreptul la respectarea vieții private și, de asemenea, posibil și a articolului 9 al Convenției și a articolului 18 § 1 al PIDCP, referitor la libertatea de religie. Subliniez faptul că un tratament diferențiat pe motive de religie și opinii politice sau de altă natură, este nucleul interzicerii discriminării.

Așa cum am explicat, motivul de bază pentru introducerea lecțiilor obligatorii în obiectul de studiu KRL a fost că Guvernul și majoritatea Parlamentul a considerat că este important pentru a se transmite o bază comună de cunoștințe, valori și cultură în școala primară și secundară inferioară. A fost accentuată importanța unui mediu deschis, a școlii incluzive. Implementarea învățământului obligatoriu primar și secundar inferior, trebuie să includă dreptul de a înștiința despre dorința de a-și exercita dreptul la scutire, și, în orice caz, cererea trebuie să indice în termeni generali părțile curriculumului de la care se dorește scutirea. Pentru mine este evident că curriculumul comun pentru disciplina KRL și cerința unei cereri scrise în exercitarea

dreptului la o scutire sunt mijloace de realizare a obiectivelor legitime, și solicitarea de la părinții care doresc să depună o cerere de scutire de la părți ale disciplinei, să întocmească o notificare în acest sens, nu reprezintă o măsură disproporționată. Voi adăuga că acest proces este condiționat de către autoritățile școlare, care trebuie să întreprindă pașii necesari pentru a permite părinților să urmărească modul în care lor instruirea se bazează pe curriculum. Curriculumul comun, obligatoriu, prevede ca părinții să fie bine informați în orice moment despre disciplina KRL, precum și despre programul și metodele prevăzute de program, și, dacă este cazul, să fie informați și despre alte activități cu un conținut religios.

Părțile nu au intrat în detalii referitoare la cerințele specifice legate de argumente, precum și motivele care sunt prezentate în diverse cereri de scutire de la disciplina KRL. În consecință, mă voi limita în a declara că nu există nici un motiv pentru a presupune că o posibilă încălcare a interdicției împotriva discriminării, în acest caz, ar putea avea drept consecință invalidarea deciziilor administrative de a refuza acordarea de scutire integrală de la disciplina KRL.”

C. Adresările părților în procedurile de mai sus și a copiilor lor la Curte și Comitetului ONU pentru Drepturile Omului

43. La 15 februarie 2002, părinții reclamanti și copiii lor și-au depus cererea în temeiul Convenției la Curte.

44. Ulterior, la 25 martie 2002, patru alte perechi de părinți care au fost, de asemenea, părți la procedura de mai sus în cadrul instanțelor naționale, au depus împreună cu copiii lor o comunicare (nr. 1155/2003), la Organizația Națiunilor Unite, Comitetul pentru Drepturile Omului în cadrul Protocolului la Pactul Internațional cu privire la Drepturile Civile și Politice.

45. La 3 noiembrie 2004, Comitetul a respins obiecția statului pârât precum că, din moment ce alte trei perechi de părinți au depus o plângere similară în fața Curții, "aceeași chestiune" era deja în curs de examinare. Comitetul a declarat comunicarea ca fiind admisibilă în măsura în care aceasta se referă la problemele ridicate în conformitate cu articolele 17, 18 și 26 din Pact. În ceea ce privește fondul cauzei, Comitetul și-a exprimat opinia că actualul cadru al disciplinei KRL, inclusiv regimul de scutiri, în modul în care acesta a fost pus în aplicare față de reclamanti ("autori"), a constituit o încălcare a articolului 18 § 4 din Pact. Comitetul a motivat, după cum urmează:

„14.2. Principala problemă înaintată Comitetului este dacă predarea obligatorie a CKREE [¹] în școlile din Norvegia, cu o posibilitate limitată de scutire, încalcă dreptul autorilor la libertatea de gândire, de conștiință și de religie în temeiul articolului 18 și, în special, dreptul de părinților de a asigura educația religioasă și morală a copiilor lor, în conformitate cu propriile lor convingeri și cu articolul 18, alineatul 4. Domeniul de aplicare al articolului 18 nu se referă doar la protecția religiilor tradiționale, dar și a filosofiilor de viață, cum ar fi cele apropiate de către autori. Instruirea în domeniul religiei și eticii poate, în opinia Comitetului, să se desfășoare în conformitate cu articolul 18, dacă se efectuează în condițiile exprimate în Comentariul Comitetului General nr. 22 cu privire la articolul 18: "[A]rticolul 18.4 permite predarea în școlile

¹ Abreviere utilizată de Comitet pentru disciplina KRL.

publice a disciplinelor cum ar fi istoria generală a religiilor și etica, în cazul în care este făcută într-un mod neutru și obiectiv", și "educația în școlile publice, care include predarea unei anumite religii sau convingeri este incompatibilă cu articolul 18, alineatul 4, cu excepția cazului în care se prevăd scutiri nediscriminatorii sau alternative care ar satisface doleanțele părinților sau ale reprezentanților legali. Comitetul reamintește, de asemenea, punctul său de vedere în *Hartikainen și alții c. Finlandei*, când a conchis că instruirea sub aspect religios ar trebui să respecte convingerile părinților și reprezentanților legali care nu cred în nici o religie. Acesta este contextul juridic în cadrul căruia Comitetul va examina cererea.

14.3. În primul rând, Comitetul va examina faptul dacă predarea disciplinei CKREE este sau nu desfășurată într-un mod neutru. Legea învățământului, articolul 2-4 prevede în acest sens că: 'Predarea acestei discipline nu va implica predicarea. Învățătorii de Religie, Educație și Etică vor avea ca punct de pornire clauza de disciplină a instruirii primare și secundare prevăzute în articolul 1-2 și vor prezenta creștinismul, alte religii și filosofii de viață, în baza trăsăturilor lor caracteristice. Predarea diferitor obiecte se va fundamenta pe aceleași principii educaționale.' În clauza de disciplină în cauză, se stipulează că obiectul educației primare și secundare se stabilește 'de comun acord și cooperare cu familia, în scopul oferirii elevilor a unei educații creștine și morale'. Unele din lucrările pregătitoare ale Legii la care ne-am referit mai sus stipulează în mod clar că disciplina acordă prioritate creștinismului față de alte religii și filosofii de viață. În acest context, Comitetul Director pentru Educație a concluzionat, cu majoritatea de voturi că: instruirea nu era de fapt neutră în ceea ce privește valorile, și se concentra în mare parte pe predarea creștinismului. Statul contractant conștientizează faptul că disciplina conține elemente care pot fi percepute ca fiind de natură religioasă, activități de la care se obține scutire fără a fi nevoie de motivare din partea părinților. Într-adevăr, cel puțin câteva din aceste activități presupun nu doar instruire religioasă, dar practicarea propriu-zisă a unei religii anumite (a se vedea par. 9.18). Faptul că această disciplină conține elemente care nu sunt percepute de către părinți ca fiind transmise într-un mod neutru și obiectiv, reiese din rezultatele cercetării invocate de autori, și din experiența lor personală. Comitetul concluzionează că predarea CKREE nu poate fi considerată ca îndeplinind cerințele de predare într-un mod neutru și obiectiv, decât dacă sistemul de scutire duce la situația în care instruirea oferită elevilor și familiilor care optează pentru o astfel de scutire va fi neutră și obiectivă.

14.4. A doua întrebare care trebuie examinată este dacă procedura de scutire parțială și alte opțiuni presupun 'scutiri non-discriminatorii sau alternative care ar satisface doleanțele părinților și reprezentanților legali'. Comitetul notează afirmația autorilor, precum că schemele de scutire parțială nu le satisfac necesitățile, din moment ce predarea disciplinei CKREE înclină prea mult spre instruire religioasă și că scutirea parțială este imposibilă de implementat în practică. În continuare, Comitetul observă că Legea învățământului din Norvegia prevede că 'în baza notificărilor scrise din partea părinților, elevii școlilor private vor obține scutire de la frecventarea acelor părți ale instruirii, pe care, în baza religiei sau filosofiei lor proprii de viață, le percep ca fiind practicarea unei alte religii sau aderarea la o altă filosofie de viață'.

14.5. Comitetul specifică că cadrul legal existent referitor la predarea disciplinei CKREE conține neclarități interne și chiar contradicții. Pe de altă parte, Constituția și clauza de disciplină din Legea învățământului conține o preferință evidentă pentru creștinism, în comparație cu rolul altor religii și viziuni globale în sistemul educațional. Pe de altă parte, clauza specifică privind scutirile din secțiunea Legii învățământului este formulată într-un mod, care, în teorie, se pare că oferă drept deplin de scutire de la orice parte din disciplina CKREE, pe care elevii înșiși sau

părinții o percep ca fiind practicarea unei alte religii sau aderarea la o altă filosofie de viață. Dacă această clauză ar putea fi implementată într-un mod care ar răspunde preferințelor reflectate în Constituție și în clauza de disciplină din Legea învățământului, aceasta ar putea pe bună dreptate fi considerată ca fiind în conformitate cu articolul 18 al Pactului.

14.6. Cu toate acestea, Comitetul consideră că, în mod ipotetic, sistemul prezent de scutire parțială reprezintă o povară considerabilă asupra persoanelor aflate în postura de autori, în măsura în care le cere să se detașeze de la acele părți ale disciplinei care sunt în mod evident de natură religioasă, precum și de la alte aspecte, în scopul identificării altor situații în privința cărora consideră că este justificată scutirea. În același timp, nu ar fi corect să se creadă că asemenea persoane ar fi descurajate să-și exercite acel drept, în măsura în care un regim de scutire parțială ar putea crea probleme pentru copiii care sunt diferiți de cei din schema de scutire totală. Într-adevăr, după cum demonstrează experiența autorilor, la moment, sistemul de scutiri nu protejează libertatea părinților de a se asigura că educația religioasă și morală a copiilor lor este în conformitate cu convingerile lor proprii. În acest sens, Comitetul subliniază că disciplina CKREE combină transmiterea cunoștințelor religioase cu practicarea unei convingeri religioase, de exemplu, învățarea pe de rost a rugăciunilor, intonarea de cântece religioase sau frecventarea slujbelor religioase (par. 9.18). Este adevărat că în aceste cazuri părinții pot cere scutire prin bifarea unui pătrățel pe un formular. Cu toate acestea, schema CKREE nu asigură faptul că predarea cunoștințelor și practicilor religioase sunt separate astfel încât sistemul de scutire să fie practicabil.

14.7. În opinia Comitetului, situațiile cu care s-au confruntat autorii, în special faptul că Maria Jansen și Pia Suzanne Orning au trebuit să recite texte religioase în cadrul unei sărbători de Crăciun, deși ele erau încadrate în schema de scutiri, precum și conflictele de loialitate cu care se confruntă copiii, ilustrează pe larg aceste dificultăți. În continuare, necesitatea de a oferi motive pentru scutirea copiilor de lecțiile care se axează pe oferirea de cunoștințe de ordin religios și lipsa unor indicatori clari privitori la tipul de motive acceptabile, creează în continuare obstacole pentru părinții care încearcă să se asigure de faptul că copii lor nu sunt expuși anumitor idei religioase. Comitetul consideră că cadrul existent al CKREE, inclusiv regimul actual de scutiri, după cum a fost implementat față de autori, constituie în privința lor o încălcare a articolului 18, par. 4 din Pact.”

În lumina acestor constatări, Comitetul a ajuns la concluzia că nici o altă chestiune nu a apărut în temeiul altor părți ale articolelor 18 sau 17 și 26 ale Pactului. Astfel că i-a oferit statului pârât 90 de zile în care să ofere „informații despre măsurile luate pentru a implementa Opiniile Comitetului”.

D. Măsuri ulterioare

46. În lumina „Opiniilor” Comitetului Națiunilor Unite pentru Drepturile Omului, Guvernul norvegian a decis să întreprindă măsuri pentru a modifica disciplina KRL, și anume să propună schimbări în Legea învățământului din 1998 și în curriculum. Conform circularei F-02-05, aceasta a inclus următoarele elemente.

(i) Eliminarea din articolul 2-4(3) a trimiterii făcute la clauza de disciplină creștină din articolul 1-2.

(ii) Elaborarea pentru diferite religii și filosofii de viață a acelorași descrieri calitative, menținând în același timp proporțiile actual dintre diferite religii și filosofii de viață în materialul principal de predare.

(iii) Includerea unei prevederi separate de scutire parțială în actualul articol 2-4(4), prin asigurarea faptului că schema de scutire ține seama în mod corespunzător de drepturile părinților și de necesitatea protecției minorităților; simplificarea procedurilor de solicitare a scutirii; specificarea în Legea învățământului a obligației școlilor de a oferi și distribui informații despre schema de scutiri.

(iv) Elaborarea unui nou curriculum care să facă o distincție clară între acele elemente care pot fi considerate sau nu ca fiind practicarea unor religii, menținând în același timp divizarea între diferitele părți ale disciplinei.

(v) Evidențierea alegerii metodelor de lucru în introducerea curriculumului și în instrucțiunile pentru această disciplină, în scopul limitării posibilității ca părți din instruire să fie considerate ca fiind practicarea unei religii.

Metodele de lucru variate și incluzive ar trebui să contribuie la diseminarea tuturor aspectelor legate de disciplină. A fost subliniat faptul că metodele de lucru care ar putea fi percepute ca constituind practicarea unei religii, necesită atenție deosebită din partea învățătorilor, inclusiv necesitatea de predare adaptată.

(vi) Modificările propuse ar trebui să se implementeze începând cu anul școlar 2005/06. Introducerea acestor măsuri începând cu toamna lui 2005 au generat necesitatea consolidării abilităților și competențelor învățătorilor. Guvernul va începe să lucreze în vederea dezvoltării abilităților și competențelor odată cu finalizarea noului curriculum.

(vii) Un grad înalt de flexibilitate trebuie să fie atribuit în raport cu dorințele părinților în vederea instruirii adaptate pentru copilul/copiii lor. Dacă este necesar, opțiunea de scutire integrală pe perioadă temporară trebuie să fie disponibilă acelor părinți care vor să opteze pentru aceasta, în așteptarea implementării schemei de scutire permanente propuse.

În baza deciziei Guvernului, Ministerul a început revizuirea modificărilor necesare. În urma propunerilor Ministerului din 29 aprilie 2005, aprobate de Guvern la aceeași dată (*Ot.prp.nr.91 (2004-05)*), la 17 iunie 2005, Parlamentul a adoptat anumite modificări și completări la Legea învățământului din 1998, care au intrat în vigoare cu efect imediat. Ca rezultat, au fost efectuate câteva ajustări la articolul 2-4(1) (în special, cuvântul “credință” a fost înlocuit cu “înțelegerea creștinismului”; cerința de integralitate a fost extinsă la cunoașterea altor comunități religioase), iar referința din articolul 2-4(3) la clauza de disciplină din articolul 1-2 a fost eliminată (a se vedea paragraful 23 de mai sus). În plus, prevederile

referitoare la scutirea parțială din articolul 2-4(4) au fost transferate într-un articol nou și separat 2-3A, cu unele schimbări și completări de clarificare. Aceasta a inclus, printre altele, înlocuirea expresiei “activități religioase” (în fostul articol 2-4(4)) cu cuvântul “activități” și extinderea temeiului pentru scutire parțială pentru a acoperi, de asemenea, și activitățile pe care părinții, din punctul de vedere al religiei sau filosofiei lor de viață, le consideră ca fiind ofensatoare sau jignitoare (în plus față de ceea ce ei percep ca constituind practicarea unei alte religii sau aderarea la o altă filozofie de viață).

II. DREPTUL ȘI PRACTICA INTERNĂ RELEVANTĂ

47. Prevederile relevante ale Legii învățământului din 1998 sunt citate mai sus.

48. Cerința ca părinții să motiveze o cerere de scutire parțială este descrisă în citatele din Circularele F-90-97 și F-03-98, reproduse în hotărârea Curții Supreme de Justiție în paragraful 42 de mai sus. Ultima circulară mai conține și următoarele paragrafe, care sunt importante pentru această cauză.

„4. Soluția: instruire diferențiată și ajustare locală a curriculumului

4.1. Principiu de bază: instruire diferențiată și curriculum ajustat local

Articolul 13(10) din Legea învățământului obligatoriu prevede că o școală care primește o notificare referitoare la vreo scutire, va căuta soluții, în măsura în care este posibil, pentru a oferi “*predare diferențiată în cadrul curriculumului*”, în special elevilor școlilor primare.

Predarea diferențiată menționată în Lege este strâns legată de adaptarea principiului de predare, care este, în general, evidențiat în curriculumul școlar [*Læreplanverket*, L97] și inclus în articolul 7 din Legea învățământului obligatoriu. În principiile și îndrumările existente, o importanță deosebită este conferită principiilor comunității și adaptării în cadrul unui sistem școlar unitar. Acestea prevăd următoarele:

Ajustarea individuală este necesară pentru a se asigura că față de toți elevii sunt luate aceleași măsuri. În acest scop, toate aspectele legate de ciclul educațional – curriculumul, metodele de lucru, organizarea și suporturile didactice - trebuie să fie adaptate în conformitate cu capacitățile elevilor.

Astfel, apar noi oportunități pentru aplicarea unui tratament diferit, elaborarea unui curriculum mai bine gândit, a diferitor tipuri de materiale, cu nivel sporit de dificultate, volum, viteză și progres (a se vedea L97/L97S).

...

4.2. Diferențiere efectuată în cadrul curriculumului KRL – diferențiere de activități și nu de cunoștințe

Conform statutului, o școală care primește o notificare referitoare la vreo scutire va căuta soluții ce implică predarea diferențiată în cadrul curriculumului. Obligația de a furniza instruire diferențiată se aplică pe cât de larg posibil și, în special, la etapa școlii primare. Motivele pentru care statutul prevede faptul că predarea diferențiată va fi pusă la dispoziție în conformitate cu același curriculum, nu denotă o diferențiere a

cunoștințelor, ci a activităților. Din moment ce nu există nici o scutire de la cunoașterea subiectului, elevii scutiți trebuie să fie instruiți în cadrul curriculumului.

În cazurile în care se aplică scutirea parțială, soluția de alternativă nu este de a învăța un alt subiect sau de a elabora un alt curriculum, ci de a desfășura alte activități și alte modalități de lucru în cadrul curriculumului disciplinei KRL. Școala trebuie să transmită elevilor cunoștințele respective prin intermediul unei abordări metodologice diferite. Cu toate acestea, scutirea poate fi acordată de la anumite teme principale, care presupun activități specifice. Un exemplu este tema în cadrul căreia elevilor li se cere să învețe *pe de rost* cele Zece Porunci (*Credință creștină și etică*, clasa a 6-a). Nimeni nu poate fi scutit de faptul de a *ști despre* cele Zece Porunci.

Cursul de instruire diferențiată trebuie tratat cu respect convingerile religioase sau filozofice ale elevilor, și să ajute, pe cât posibil, la asigurarea faptului ca toți elevii să cunoască aceleași domenii, dar cu utilizarea metodelor de lucru ajustate.

Gradul de diferențiere depinde de nivel *local*, de

- grupurile religioase sau filozofice de care aparțin părinții, și
- tipul de activitate pentru care solicită scutirea.

...

6. Diferențierea activităților specifice

Ghidul pentru disciplina KRL conține o introducere a modalităților de lucru cu subiectul, și, de asemenea, tratează problemele discutate mai jos. Unele dintre întrebări sunt abordate mai exhaustiv aici. A se vedea, de asemenea, exemplele concrete date în ghid pentru fiecare an școlar.

Exemplele de mai jos ilustrează modul de lucru pentru diverse activități, și răspund eventualelor întrebări care pot apărea:

6.1. Rugăciuni, crez și alte texte religioase importante

Unele activități - cum ar fi învățarea pe de rost și recitarea de crezuri, porunci și rugăciuni (LS97, p. 96 și 101, și L97S, pp. 101-09), pot fi *percepute* de către unii părinți și reprezentanți legali ca practicarea și/sau aderarea la o anumită religie. În cazul în care părinții trimit o notificare în privința scutirii de la astfel de activități, școala va oferi instruire diferențiată pentru a permite elevului să lucreze cu acest tip de material într-un mod diferit.

În cazul în care părinții le consideră ca fiind satisfăcătoare, ei pot alege să permită copiilor lor să fie prezenți atunci când se recită rugăciuni sau crezuri din alte religii, cu condiția ca copiii să fie ajutați să mențină o distanță necesară de la aceste activități (a se vedea în acest sens secțiunea de mai sus cu privire la rolurile de participant și spectator). Astfel de activități pot fi, de asemenea, programate pentru perioade individuale de muncă și pentru lucru în grup, în care se adoptă diferite abordări față de subiect.

6.2. Intonarea de cântece religioase

În timp ce pentru elevii care aparțin tradiției creștine se organizează activități ce presupun intonarea de imnuri, cu scopul de a înțelege o latură importantă a tradiției lor religioase și culturale, o atenție aparte trebuie acordată elevilor care nu sunt parte a acestei tradiții. Intonarea de cântece religioase poate avea, de asemenea, loc în afara lecțiilor de religie și educație etică, ca, de exemplu, pe parcursul orelor de muzică.

Cântecele religioase pot fi incluse în cadrul acestor ore, fiind considerate parte importantă a patrimoniului nostru cultural muzical.

Elevilor care au fost scutiți de la intonarea cântecelor religioase, trebuie să li se pună la dispoziție alte modalități de lucru, după caz, în grupuri separate. Ei pot, de exemplu, asculta un cântec religios și pot fi întrebați despre ce este acesta? S-ar putea de corelat conținutul acestui cântec cu o anumită sărbătoare, și dacă da, de ce? De ce este acest cântec important pentru tradiția creștină? O altă posibilitate ar fi să se utilizeze cântecele religioase ca temă pentru lucrul individual, care presupune o analiză mai detaliată a acestora, a muzicii, precum și a funcțiilor lor pentru diferite religii.

A se vedea, de asemenea, Ghidul disciplinei KRL, p. 23.

6.3. Participarea la ritualuri/vizite la biserici și în alte clădiri de asociere religioasă

Unii părinți ar putea dori ca copii lor să fie scutiți de la intrarea într-o biserică sau în alt loc de închinare divină, indiferent de legătura pe care ar avea-o cu aceasta. Alții vor face distincția între participarea la un serviciu divin, și aflarea într-o biserică sau clădire de asociere religioasă în cadrul unei excursii organizată de școală. Oricare ar fi poziția pe care o adoptă părinții, cooperarea dintre școală și familie este de o importanță majoră, ori de câte ori se programează astfel de vizite.

Excursii

În clasa a 4-a, elevii trebuie să fie familiarizați cu obiectele interioare, dispozitivele și corpurile de mobilier ale bisericilor și cu anumite simboluri creștine importante (subiecte din program: sărbători creștine, simboluri religioase, viața congregației creștine locale). Majoritatea elevilor vor dobândi aceste cunoștințe prin intermediul unor excursii școlare organizate la biserica din localitate. Accentul este pus pe scopuri obiective și informative. Elevii pot fi informați, de exemplu, despre clădirea bisericii, decorațiuni, simboluri, precum și funcțiile diverselor obiecte.

Unii părinți/reprezentanți legali pot solicita copiilor lor să fie scutiți de la participarea la astfel de excursii, deoarece o vizită la o biserică este considerată participare la o activitate religioasă.

Pentru elevii care nu pot vizita o biserică, de exemplu, trebuie să se organizeze alte activități și sarcini la școală. Acestea ar trebui să se refere la același domeniu, astfel încât elevii să aibă acces la părți ale acelorași cunoștințe, ca și cele obținute în cadrul unei vizite la o biserică. Elevilor li se pot da sarcini, de exemplu, legate de broșuri de informare, dacă este cazul, publicații privind istoria locală, desene, sau imagini și afișe care înfățișează biserica în cauză.

A se vedea exemplul de la p. 44 din Ghidul disciplinei KRL.

Servicii prestate în școli

Descrierea scopurilor învățământului primar (L97, p. 94, și L97S, p. 100) indică faptul că elevii *ar trebui* să viziteze o biserică din comunitatea locală și să *participe la un serviciu divin*. Se subliniază faptul că o astfel de participare este parte a instruirii școlare (nu un element de pregătire pentru botezul bisericesc). Unii elevi care aparțin altor tradiții decât cea creștină pot solicita scutirea de la participarea, de exemplu, în cadrul unui serviciu prestat în școală și de la alte activități conexe. Acestor elevi trebuie să le fie oferită instruire diferențiată. Dacă elevii se prezintă la acest serviciu, se poate aranja, de exemplu, să li se ceară să observe funcțiile diferitelor etape ale liturghiei în raport cu întregul, să observe modul în care cântecele religioase se

raportează la tema principală a serviciului divin, sau să vadă dacă/cum imaginile, culorile, textul și muzica contribuie la punerea în valoare a temei serviciului.

Alți părinți pot solicita scutire completă de la orice participare la un serviciu divin. Acești elevi trebuie să fie familiarizați cu serviciul creștin prin alte mijloace decât participarea, de exemplu, prin predarea la clasă, efectuată cu accent pe imagini, muzică și texte.

Ceea ce s-a menționat aici despre vizitele la biserică se poate aplica, de asemenea, și la vizitele la moschei, sinagogi, temple sau alte locații de asociere religioasă.

Ilustrarea și interzicerea imaginilor

A se vedea discuțiile mai detaliate de la p. 22 a Ghidului disciplinei KRL.

Povestiri deosebit de provocatoare, figuri paralele

A se vedea discuțiile mai detaliate de la p. 30, 32, 50 și 52 din Ghidul disciplinei KRL.

6.4. Alte domenii

Ministerului i-au fost adresate întrebări referitoare la alte aspecte ale cursului de instruire creștină și educație religioasă și etică, inclusiv:

Dramatizări

Scenele de teatru, pantomima și dramatizările pot contribui la crearea unei perspective înțelegătoare reflectate în materialele didactice și la sporirea unității în rândul elevilor. Astfel de abordări pot, în același timp, implica tipurile de activitate de la care unii părinți/reprezentanți legali doresc ca copiii lor să aibă scutire. Acest lucru ar putea, de exemplu, să se aplice dramatizărilor care includ persoane sfinte, cum ar fi piese de teatru Nașterea Domnului.

Unii ar putea spune că ceea ce de la ce se solicită scutirea este "parte din activitate". Această problemă poate fi rezolvată prin acordarea elevilor în cauză a altor sarcini importante legate de dramatizare. O serie de aranjamente scenice trebuie puse la punct: iluminarea și sunetul trebuie să fie aranjate și testate; programele trebuie să fie pregătite. Este nevoie de un prezentator și de naratori. Mai sunt necesari jurnaliști pentru a intervieva participanții activi în program, pentru a descrie activitățile, și pentru a edita ziarul clasei pentru a fi publicat. Acestea sunt unele dintre sarcinile importante care pot fi efectuate de către elevii care nu vor avea atribuții legate în mod direct de dramatizare. Acestea sunt, de asemenea, mijloacele prin care ei pot fi integrați în mod natural în activitatea clasei, având posibilitatea, în același timp, de a adopta poziția unui spectator față de materialul prezentat și modul de prezentare.

Alți părinți pot spune că copiii lor nu trebuie să fie incluși nici în dramatizare, nici în activitățile legate de aceasta. Această atitudine trebuie respectată, iar elevilor respectivi trebuie să li se pregătească alte sarcini.

...

7. Cooperarea între școală și familie – deschidere și obiectivism

În cazul în care părinții sunt siguri că predarea subiectului nu intră în conflict cu propriile lor convingeri, este necesară o cooperare strânsă între școli și familii.

Profesorii pot încerca să-și planifice instruirea în baza *cunoștințelor* religioase și filosofice ale părinților, astfel încât să reducă la minimum necesitatea de scutire. Un

plan didactic pentru acest obiect ar trebui să fie elaborat cât mai curând posibil. Planul ar trebui să descrie posibilitățile de diferențiere, care sunt, în general, făcute în dependență de proveniența din diferite medii religioase și filosofice. Din moment ce planul este prezentat părinților, aceștia au posibilitatea de a lua în considerare necesitatea, dacă este cazul, scutirii de la anumite activități.

Pentru a solicita scutire parțială, părinții trebuie să trimită școlii o notificare scrisă. Ei trebuie să precizeze care sunt activitățile din procesul educațional pe care le percep ca fiind exercitarea unei alte religii sau aderarea la o altă filosofie de viață. În consecință, părinții ar trebui să decidă dacă să opteze pentru *oferta generală de diferențiere*, în cazul în care școala a propus o astfel de ofertă, sau, dacă este cazul, să solicite o *ofertă de diferențiere mai adaptată individual*. Prin intermediul dialogului stabilit în acest sens între familie și școală, pot fi determinate măsurile specifice de predare.

Dacă părinții informează școala precum că doresc o scutire de la anumite activități religioase, descrise în argumentarea pentru elaborarea legislației ca și "*recitarea de crezuri sau rugăciuni, învățarea pe de rost a textelor religioase, participarea la intonarea cântecelor religioase, și participarea la ritualuri sau servicii divine în diferite congregații*", astfel de notificări se vor aplica, în general, la aceste tipuri de activitate. Prin urmare, nu este necesară o nouă notificare pentru fiecare activitate religioasă în parte.

În cooperarea dintre școli și familii, personalul școlii trebuie să demonstreze respect pentru faptul că elevii provin din diferite medii religioase. O atenție deosebită trebuie interacțiunii cu minoritățile lingvistice și culturale.

8. Proceduri administrative

Deciziile cu privire la notificările de scutire sunt decizii individuale în temeiul Legii cu privire la administrația publică, și pot fi, în consecință, atacate cu apel la Oficiile naționale de învățământ, în conformitate cu articolul 34 (3) al Legii învățământului obligatoriu. O autoritate municipală poate delega atribuția de luare a deciziilor directorului școlii. Aceste chestiuni trebuie analizate cu maximă atenție, înainte ca deciziile să fie luate, a se vedea articolul 17 al Legii cu privire la administrația publică.

...

10. Manualele în calitate de suporturi didactice

Ministerul dorește să sublinieze faptul că curriculumul, și nu manualele, este obligatoriu pentru predare. Manualele pentru acest obiect reprezintă doar unul dintre cele câteva materiale didactice care pot fi folosite pentru a atinge obiectivele disciplinei.

Manualele utilizate în învățământul obligatoriu trebuie să fie aprobate. Însă chiar dacă un manual a fost aprobat, există riscul că acesta conține erori. Atunci când profesorilor li se atrage atenția asupra posibilelor erori din manuale, aceștia trebuie să analizeze chestiunea mai îndeaproape, astfel încât instruirea oferită să fie corectă.

Deși revizuirea specială a manualelor pentru această disciplină a fost revocată (articolul 4 din regulamentul fostului manual), Ministerul observă că mecanismul de revizuire a manualelor va fi continuat. Manualele vor fi analizate de către comunitățile religioase și filosofice, pentru a se asigura, printre altele, că religiile și filozofiile de viață sunt prezentate în conformitate cu caracteristicile distinctive ale acestora.”

49. Curriculumul norvegian pentru învățământul obligatoriu de 10 ani, elaborat de Minister în 1999 (denumit în continuare “curriculum”) precizează:

„Studierea disciplinei are ca scop de a oferi elevilor o perspectivă aprofundată asupra creștinismului și implicațiilor care derivă dintr-o viziune creștină asupra vieții, precum și cunoștințe temeinice referitoare la alte religii și filozofii ale lumii. Așadar, printre elementele importante din curriculum sunt: povestirile clasice din Biblie și alte materiale biblice, principalele linii directoare și personalitățile importante din istoria creștinismului, și aspectele fundamentale ale credinței și eticii creștine. De asemenea, obiectul mai cuprinde caracteristicile principale ale altor religii și filosofii de viață existente și unele dintre cele mai importante întrebări ridicate în etica și filozofia generală privind natura omului. Aceleași principii pedagogice ar trebui să fie aplicate atât în predarea creștinismului, cât și a altor religii și orientări. Disciplina trebuie abordată în mod deschis, pentru a contribui la buna cunoaștere, respectului și dialogului între delimitările dintre credințe și filozofii, și să promoveze înțelegerea și toleranța în chestiuni religioase și morale. Sala de clasă nu este un loc pentru predicarea vreunei credințe anume. Obiectul oferă cunoștințe despre o credință, și nu instruire. Acesta trebuie, de asemenea, să încurajeze în cazul fiecărui elev, dezvoltarea unui spirit identitar și de atașament cultural, promovând, în același timp, dialogul în cadrul unei culturi comune.

În scopul satisfacerii cerințelor diferitor religii și opinii de viață într-un mod echidistant, elevul trebuie să fie capabil să le plaseze într-un context deja familiar. De aceea, disciplina îndeplinește diferite funcții în educația școlară obligatorie: de a transmite o tradiție, de a menține un sentiment de identitate, și de a construi legături care oferă perspective și promovează dialogul.

...

Structura disciplinei

	Etapa primară	Etapa intermediară	Etapa secundară inferioară
Studierea Bibliei	Povestiri cunoscute din Biblie	Cele mai importante narațiuni din Biblie	Genuri biblice, Biblia în calitate de Scriptură, istoria Bibliei
Istoria creștinismului	Episoade singulare importante	Perioada timpurie: tendințe, persoane, exprimări culturale	Perioada modernă: tendințe, persoane, exprimări culturale
Viziuni creștine contemporane asupra vieții	Sărbători, simboluri, creștinismul în comunitate	Credința creștină și etica	Confesiuni creștine, similarități și diferențe
Alte religii	Alte religii și orientări, povestiri și sărbători	Islam, iudaism, hinduism, budism, orientări seculare	Expresii religioase din timpul nostru

etică/filosofie	Conștientizare etică: al meu și al tău, eu și alții	Conștientizare etică: valori și alegeri	Interpretări filosofice ale omului: valori și norme
-----------------	---	---	---

Deoarece subiectul e nou și destinat tuturor elevilor, este esențial ca părinții și elevii de diferite convingeri să fie bine familiarizați cu curriculumul și conținutul acestuia. Pentru a-i asigura pe părinți cu privire la conținutul curriculumului, o importanță sporită a fost acordată elaborării lui, astfel încât părinții să înțeleagă care sunt aspectele disciplinei care vor fi predate copiilor lor, la diferite etape ale instruirii."

50. Curriculumul stabilește scopurile generale ale disciplinei și enumeră obiectivele și principalele elemente pentru clasele 1-a – a 4-a, a 5-a – a 7-a și a 8-a – a 10-a.

Obiectivele generale ale disciplinei sunt:

„• să-i familiarizeze pe elevi mai îndeaproape cu Biblia și cu creștinismul în calitate de patrimoniu cultural și sursă de credință, moralitate, precum și perspectivă asupra vieții;

• să-i familiarizeze pe elevi cu valorile creștine și umaniste pe care se bazează educația școlară;

• să-i familiarizeze pe elevi cu alte religii ale lumii și orientări, în calitate de surse de credință, moralitate, și perspectivă asupra vieții;

• să promoveze înțelegere, respect și comunicare între oameni cu puncte de vedere diferite cu privire la întrebări legate de credință și orientare etică asupra vieții; și

• să stimuleze dezvoltarea și ascensiunea personală a elevilor.”

După stabilirea obiectivelor pentru clasele 1-a – a 4-a, curriculumul enumeră principalele elemente componente, fiecare dintre care cuprinde următoarele titluri: "Narațiune biblică"; "Material narativ din istoria Bisericii"; "Sărbători creștine, simboluri religioase, și viața comunității creștine locale"; "Dezvoltarea conștiinței morale: eu și alții ". În ceea ce privește "Alte orientări religioase și etice", aceasta include "Iudaismul", "Islamul", "Hinduismul", "Budismul", "Umanismul" și "Mitologia greacă".

Curriculumul stabilește în continuare obiectivele pentru clasele a 5-a – a 7-a, care conține acest fragment:

„Credința creștină și etica

Elevii ar trebui să învețe elementele de bază ale credinței și eticii creștine în lumina viziunilor adoptate de Catehismul lui Luther.

Alte religii

Elevii ar trebui să studieze principalele caracteristici și mesajele cele mai importante desprinse din islam, iudaism, hinduism și budism.

Orientări seculare

Elevii ar trebui să cunoască despre orientări seculare, dezvoltarea tradiției umaniste, și punctul de vedere umanist modern asupra vieții."

Principalele elemente pentru clasele a 5-a – a 7-a cuprinde: "Istoria Bibliei", "Istoria timpurie a creștinismului" ("Evul Mediu" pentru clasa a 6-a, și "Perioada Reformei" pentru clasa a 7-a), "Credința creștină și etica". În ceea ce privește "Alte religii", obiectul include "Islamul" pentru clasa a 5-a, "Iudaismul" pentru clasa a 6-a, și "Hinduismul" și "Budismul" pentru clasa a 7-a. În plus, clasele a 5-a – a 7-a, mai studiază elemente de "Dezvoltarea conștiinței morale: valori și opțiuni" și "Orientări seculare".

Pentru clasa a 6-a este prevăzut, printre altele:

„Credința creștină și etica

Elevii ar trebuie să aibă posibilitatea

- de a învăța pe de rost cele Zece Porunci și de a se familiariza cu idealurile etice care stau la baza Predicii de pe Munte;
- de a învăța ceva din modul în care aceste texte etice fundamentale au fost utilizate în istoria creștinismului și modul în care acestea sunt aplicate în prezent".

În lista de subiecte nu a existat nici un echivalent în privința la "să se familiarizeze cu" care să se refere la "Alte religii, iudaismul".

După indicarea obiectivelor disciplinei pentru clasele a 8-a – a 10-a, curriculumul enumeră principalele subiecte, și anume: "Istoria Bibliei, genuri literare biblice", "Istoria modernă a creștinismului"; "Diverse interpretări contemporane ale creștinismului"; "Expresii religioase din timpul nostru" și "Interpretări filosofice ale omului, valori și norme".

PRETENȚII

51. Părinții reclamânți s-au plâns că refuzul autorităților naționale competente de a acorda copiilor lor o scutire totală de la disciplina KRL, încalcă drepturile părinților garantate de Convenție. Frecventarea obligatorie de către elevi a educației religioase constituie un amestec nejustificat în dreptul părinților lor la libertatea de conștiință și de religie garantat de articolul 9 al Convenției. Acesta a încălcat în continuare dreptul părinților la asigurarea unei educații și învățământ conform convingerilor lor religioase și filozofice, garantat de articolul 2 al Protocolului nr. 1, a doua propoziție.

52. În plus, dificultățile care rezultă din aspectele generale ale exercitării dreptului la scutirea parțială au presupus faptul că părinții ne-creștini s-au confruntat cu o povară mai mare decât părinții creștini, care nu au avut nici un motiv pentru a solicita o scutire de la disciplina KRL, care a fost concepută în conformitate cu viziunile majorității. În opinia lor, aceasta a constituit o discriminare. Astfel, a existat, de asemenea o încălcare a articolelor 8 și 9 ale Convenției și a articolului 2 al Protocolului nr. 1 coroborat cu articolul 14 ale Convenției.

ÎN DREPT

I. PRETINSA VIOLARE A ARTICOLULUI 2 AL PROTOCOLULUI NR. 1

53. Părinții reclamantii s-au plâns atât în temeiul articolului 9 al Convenției, cât și în temeiul propoziției a doua din articolului 2 al Protocolului nr. 1, din cauza refuzurilor autorităților naționale de a le acorda copiilor lor scutire integrală de la studierea disciplinei KRL care tratează despre creștinism, religie și filosofie pe parcursul a 10 ani de instruire obligatorie în Norvegia.

54. Curtea, lăsând la o parte faptul că la 26 octombrie 2004, plângerile copiilor în temeiul articolului 9 al Convenției au fost declarate inadmisibile, consideră că plângerea părinților poate fi examinată cel mai corect în temeiul articolului 2 al Protocolului nr. 1, în calitate de *lex specialis* în domeniul educației, care stipulează:

„Nimănui nu i se poate refuza dreptul la instruire. Statul, în exercitarea funcțiilor pe care și le va asuma în domeniul educației și al învățământului, va respecta dreptul părinților de a asigura această educație și acest învățământ, conform convingerilor lor religioase și filozofice.”

A. Argumentele părților

1. Reclamanții

55. Reclamanții au afirmat că disciplina KRL nu a fost nici obiectivă, nici critică, nici pluralistă, în sensul criteriilor stabilite de Curte în interpretarea sa dată articolului 2 din Protocolul nr. 1 în *Kjeldsen, Madsen și Pedersen c. Danemarcei* (7 decembrie 1976, Seria A, nr. 23). În acest context, ei fac referire, de asemenea, la criteriile de "neutru și obiectiv", enunțate de către Comitetul Națiunilor Unite în *Hartikainen c. Finlandei* în ceea ce privește prevederea corespunzătoare de la articolul 18 § 4 din Pactul Internațional cu privire la Drepturile Civile și Politice. Scopul principal al curriculumului - de a consolida identitatea religioasă a elevilor, existența unui cadru legal care să prevadă o clauză de disciplină creștină, adoptarea pe deplin a unei perspective religioase și încurajarea credinței și tradiției creștine, împreună cu manuale care conțineau predicarea creștină tradițională, luate în ansamblu, au indicat în mod clar, că curriculumul nu a fost obiectiv.

56. Chestiunea dacă predarea disciplinei în școlile primare norvegiene a constituit o încălcare a standardelor relevante în domeniul drepturilor omului cu privire la libertatea de religie, a drepturilor părintești, a dreptului la viața privată și interzicerea discriminării, ar trebui să fie analizată în contextul mai larg al unei societăți cu o predominanță creștină evidentă. Norvegia a avut o religie de stat, o Biserică de stat, cu prerogative

constituționale acordate credinței creștine (evangelice luterane). Pentru școlile de stat și instituțiile pre-școlare a existat o clauză de disciplină creștină. În cadrul forțelor armate, închisori, spitale și universități au existat preoți ai Bisericii de stat. La radiodifuziunea locală existau transmisiuni zilnice ale serviciilor și slujbelor religioase. Nu mai puțin de 86% din populație aparținea Bisericii de Stat, Biserica Norvegiei.

57. Cu toate acestea, dreptul la libertatea de religie pentru ne-creștini a fost materializat în diferite moduri, printre altele, printr-o schemă de scutire de la disciplina anterioară de Cunoștințe creștine în școlile de stat. Acest drept la scutire generală - care a existat de mai bine de 150 de ani - a fost anulat în 1997, o dată cu introducerea disciplinei KRL. Una dintre intențiile Guvernului a fost ca toți elevii să fie împreună în sala de clasă atunci când se studiază aspecte importante, cum ar fi combaterea prejudecăților și discriminării, printr-o mai bună înțelegere a diferitor medii de proveniență.

58. Reclamanții au fost de acord cu intenția generală de a promova dialogul intercultural – considerând, pe de altă parte, că multe dintre obiectivele exprimate de Guvern la elaborarea noii discipline au fost foarte bune și au fost de acord cu acestea. Problema a constat în faptul că disciplina KRL pur și simplu nu a atins aceste obiective, spre deosebire de "filozofia asupra vieții", disciplină susținută de reclamanți.

59. Referindu-se la menționarea activităților religioase în regula privind scutirea parțială din articolul 2-4 din Legea învățământului din 1998, reclamanților le-a fost dificil să înțeleagă modul în care acestea ar putea fi corelate cu cerințele care prevăd ca predarea să fie "obiectivă și neutră" sau chiar "pluralistă și critică".

60. Reclamanții au contestat afirmația referitoare la faptul că disciplina KRL a inclus doar câteva activități care ar fi putut fi percepute ca fiind de natură religioasă. Curriculumul, manualele care au fost utilizate în școli și toate informațiile legate de punerea în aplicare a curriculumului au indicat că scopul principal al obiectului - de a consolida convingerile creștine proprii ale elevilor - a constituit, în egală măsură, axa majoră pe care s-a bazat școlarizarea. Intenția principală în urma introducerii obiectului KRL a fost de a asigura o bază religioasă pentru majoritatea elevilor care au aderat la creștinism. În caz contrar, prevederea introductivă din Legea învățământului din 1998 nu ar fi fost formulată ca fiind o obligație pentru învățător de a efectua instruirea, în conformitate cu clauza de disciplină creștină.

61. Manualele relevante conțin părți care ar putea fi considerate ca împărtășirea creștinismului. Deși manualele nu au fost în mod oficial desemnate ca fiind parte a cadrului juridic al obiectului, acestea au obținut statut oficial datorită faptului că au fost verificate și autorizate de către o agenție de stat, Agenția Norvegiană pentru Manuale (*Norsk Læremiddelsentral*).

62. O piatră de temelie în schema de scutire parțială a constituit-o separarea dintre cunoașterea normativă și descriptivă. Elevii ar putea fi scutiți de la participarea la anumite activități, dar nu și de la cunoașterea conținutului activităților sau de la instruirea în cauză. Ei ar putea fi scutiți de recitarea din Biblie, intonarea cântecelor religioase, expunerea de rugăciuni, etc., dar nu și de la cunoașterea a ceea ce este recitat, intonat, expus, etc. Ideea introducerii schemei de scutire era de a face posibilă menținerea unei "separări" intelectuale între cunoaștere și participare. Se presupune că elevii pot "învăța" textul (în special rugăciuni, psalmi, povestiri biblice și declarații de credință), fără a fi supuși intelectual la ceea ce a constituit sau ar putea constitui o influență nedorită sau îndoctrinare. Cu toate acestea, evaluările efectuate pentru disciplina KRL au demonstrat că această separare nu a fost înțeleasă în practică, nici măcar de către cadrele didactice. În solicitările lor, părinții au explicat modul în care această separare nu a funcționat față de copiii lor. Astfel, scutirea parțială nu ar fi fost o opțiune posibilă pentru ei.

63. Atunci când părinții au solicitat scutire parțială de la anumite părți ale instruirii, altele decât activitățile religioase enumerate în formular, ei au trebuit să expună pe "scurt" motivele pentru care au depus cererea, cu scopul de a permite școlilor să analizeze dacă activitatea ar putea fi în mod rezonabil percepută ca fiind practicarea altei religii sau aderarea la un o altă convingere filosofică, în conformitate cu articolul 2-4 (4) din Legea învățământului din 1998. Este dificil de asigurat faptul ca toți părinții să posede cunoștințe detaliate și să individualizeze acele părți ale predării pe care le dezaprobă și să solicite o scutire, în special atunci când întreaga structură a disciplinei KRL s-a bazat pe o concepție religioasă care, în principiu, a fost contrară filosofiei de viață a reclamanților.

64. Pentru reclamanți a fost extrem de neplăcut ca opiniile și convingerea lor filosofică strict personală în acest domeniu, să trebuiască să fie comunicată și examinată de către cadrele didactice și administratorii școlii. Chiar dacă părinții nu ar fi avut obligația de a-și declara în mod oficial convingerea lor personală, era probabil ca aceasta să fi fost dezvăluită în motivele pe care aceștia le-au furnizat, cu scopul de a obține o scutire parțială. Conform reclamanților, această experiență a fost înjositoare și i-a lipsit de demnitate.

65. În practică, procedura de aplicare a scutirii parțiale s-ar referi doar la părinții ne-creștini. Unii dintre ei erau imigranți, ce posedau cunoștințe limitate sau insuficiente despre sistemul de învățământ norvegian și cu puține competențe lingvistice și abilități de a participa într-un dialog teoretic despre o religie cu care nu au fost familiarizați. Pentru reclamanții în cauză, care erau norvegieni de origine, aceasta nu a constituit o problemă. Chiar și în acest caz, având unele abilități excelente de comunicare orală și scrisă, unor părinți, fiind chiar bine familiarizați cu sistemul școlar norvegian, le-ar fi fost dificil să comunice în mod reușit cu administrația școlii în procedura

de solicitare a scutirii. Una dintre dificultăți se referă la ceea ce părinții au demonstrat a fi incompatibil cu filosofia lor de viață. O altă problemă a fost organizarea desfășurării practice a disciplinei. Pentru a determina care dintre părțile disciplinei necesitau scutire, părinții trebuiau să știe exact care temă urma să fie trecută, la ce oră și la ce activități trebuiau să se aștepte. Ei ar trebui să urmărească curriculumul și procesul de instruire cu minuțiozitate, probabil prin "interviewarea" copilul lor pas cu pas privind progresul și conținutul programului școlar. Chiar dacă temele care urmează să fie predate ar putea părea acceptabile în teorie, părinții ar trebui să se intereseze despre modul în care profesorul a prezentat materialul. Rapoartele de evaluare, precum și experiența candidaților a demonstrat că a fost foarte dificil să se obțină informații relevante în timp util.

66. Mai mult decât atât, ca urmare a schemei de scutire parțiale, a avut de suferit relația dintre părinte și copil. Poziția copiilor de "intermediar" între părinți și școală și sentimentul acestora de presiune atunci când sunt diferiți de ceilalți, a cauzat frustrare și conflicte de loialitate între reclamanți și copiii lor, contribuind la stigmatizare.

67. Schema de scutire parțială nu a funcționat în cazul reclamanților care au încercat această opțiune, pentru că nu le-a fost oferit vreun remediu practic. Schema a presupus expunerea filozofiei lor proprii de viață - în mod direct sau indirect - și i-a obligat să cunoască în detaliu elementele altei filosofii de viață (pentru a fi în măsură să solicite o scutire). Ei au fost împovărați prin faptul că au trebuit să monitorizeze procesul de instruire, să transmită mesaje, să aducă argumente, fiind supuși stigmatizării și frustrării. Reclamanții au trebuit să resimtă modul în care copiii lor au suferit de pe urma presiunii de a fi diferit de ceilalți copii, fiind puși în situația de "intermediari" între familie și școală, luptându-se cu probleme de loialitate. Un elev scutit ar putea fi scos din sala de clasă și plasat într-o sală separată sau ar putea să rămână în sala de clasă, impus să nu asculte sau să participe la activitatea în cauză. Schema a oferit posibilități sporite pentru apariția conflictelor și stigmatizării.

68. În această situație, reclamanții nu au avut altă opțiune decât să solicite scutire integrală, care le-a fost refuzată și au trebuit să se supună schemei de scutire parțială, care nu a funcționat astfel, încât să le respecte drepturile.

69. În opinia reclamanților, cel mai bun mod de a combate prejudecățile și discriminarea este de a crea condiții pentru respect reciproc și toleranță, și, de asemenea, respectarea unuia din obiectivele noii discipline, și anume de a nu forța persoanele ce respectă tradiții și filosofii ne-creștine să participe la lecțiile care pun în prim plan religia creștină. O opțiune mai bună ar fi fost să se mențină fostul sistem cu o singură disciplină pentru majoritatea elevilor ce provin din familii creștine, care include informații cu privire la alte filosofii de viață, și o disciplină ne-confesională, bazată pe patrimoniul comun, filozofia, istoria generală a religiilor și etică pentru

ceilalți. O opțiune încă mai reușită ar fi fost abținerea de la promovarea superiorității creștine în calitate de parte integrantă a sistemului de învățământ norvegian și instituirea unei discipline bazată pe o religie și filosofie de viață comună, neutră și obiectivă, fără nici o formă de activitate religioasă sau privilegii creștine speciale.

2. Guvernul

70. Guvernul a subliniat că din hotărârea Curții *Kjeldsen, Busk Madsen și Pedersen* reiese că nu poate fi stabilită nici o încălcare a articolului 2 din Protocolul nr. 1 pe seama absenței unui drept de la scutirea integrală de la studierea disciplinei KRL. După cum s-a recunoscut în această hotărâre (§ 53), cea mai mare parte a educației bazate pe cunoaștere ar putea ridica probleme de constatare a unei încălcări. Părinților nu le-a fost nici măcar permis să se opună unei astfel de educații, deoarece, în caz contrar, "întregul sistem de învățământ instituționalizat ar putea fi supus riscului de a deveni impracticabil". Un drept de scutire integrală, cum ar fi cea pretinsă aici de reclamânți, ar face și mai evident faptul că învățământul instituționalizat și obligatoriu este tot mai impracticabil.

71. Guvernul a afirmat că, luând în considerare decizia Curții cu privire la admisibilitatea parțială din 26 octombrie 2004, în delimitarea domeniului de aplicare al cazului, au apărut două probleme. Prima problemă a vizat faptul dacă obiectul KRL a presupus, în general, comunicarea de informații și cunoștințe într-un mod care ar putea fi în mod obiectiv perceput ca îndoctrinare, care nu este obiectiv, neutru și pluralist. În această situație, a doua problemă constituie faptul dacă posibilitatea de a obține o scutire integrală a fost singura alternativă viabilă, care ar cuprinde dorințele părinților. Evaluarea disciplinei KRL, efectuată de către Curte ar trebui să fie obiectivă, mai degrabă decât una care să se bazeze pe percepțiile reclamânților, fundamentată pe prezumția că obiectul KRL a fost predat în conformitate cu reglementările și îndrumările existente. Percepțiile reclamânților față de obiectul KRL par să difere de ceea ce ar fi putut fi în mod obiectiv dedus din situația de fapt.

72. Obiectul KRL a fost conceput pentru a promova înțelegerea, toleranța și respectul în rândul elevilor ce provin din medii diferite, și de a dezvolta respectul și înțelegerea pentru propria identitate, istorie națională și valorile existente în Norvegia, precum și pentru alte religii și filosofii de viață. Drept urmare, disciplina KRL a constituit o măsură importantă pentru îndeplinirea obligațiilor Norvegiei în temeiul articolului 13 § 1 al Convenției Națiunilor Unite cu privire la Drepturile Economice, Sociale și Culturale și articolului 29 § 1 al Convenției Națiunilor Unite cu privire la Drepturile Copilului.

73. Aproximativ jumătate din curriculum se referea la transmiterea de cunoștințe aprofundate legate de Biblie și creștinism sub forma patrimoniului cultural și credinței evanghelice luterane, precum și

cunoștințe despre alte comunități creștine. Cealaltă jumătate, a fost dedicată transmiterii de cunoștințe despre alte religii și filozofii ale lumii, subiecte etice și filozofice, promovarea înțelegerii și a respectului pentru valorile creștine și umaniste, precum și de înțelegere, respect și capacitate de a menține un dialog între persoane cu percepții religioase și convingeri diferite. În consecință, în cazul în care reclamanții - în numele copiilor lor – ar obține scutire integrală, copiii ar fi lipsiți de cunoașterea nu doar a creștinismului, ci și a altor religii și filozofii ale vieții, a problemelor etice și filozofice. În opinia Guvernului, simplul fapt că disciplina oferea cunoștințe despre diferite religii ale lumii, filozofii de viață, și subiecte etice și filozofice, și că scopul său a fost de a promova înțelegerea valorilor umaniste și dialogului între oameni cu puncte de vedere diferite, ar trebui să fie suficient pentru a conchide că o clauză care să permită scutirea integrală ar fi putut să nu fie considerată necesară în temeiul Convenției. O astfel de cerință ar interveni în întreg procesul de predare obligatorie nu doar a religiilor, dar și a altor filozofii de viață și chestiuni etice. Acest lucru ar fi de neconceput și în contradicție cu obligațiile pozitive ale Norvegiei în temeiul altor tratate internaționale din domeniul drepturilor omului. În baza acestui motiv, am putea concluziona că părinții nu ar fi fost îndreptățiți să pretindă, în temeiul Convenției, dreptul la o scutire integrală pentru copii lor de la studierea KRL.

74. Guvernul nu a fost de acord cu punctul de vedere prezentat de reclamanți, precum că pretinsa lipsă de proporții ar putea conduce la o încălcare în temeiul articolului 9 al Convenției sau articolului 2 din Protocolul nr. 1. În primul rând, predarea informațiilor despre creștinism, nu ar putea, în sine, ridica o problemă în temeiul Convenției, atâta timp cât au fost oferite instrucțiuni într-un mod obiectiv, pluralist și neutru. În al doilea rând, în societatea norvegiană actuală existau motive legitime pentru a dedica cunoașterii creștinismului mai mult timp decât pentru alte religii și filozofii de viață. Aceste motive au fost prevăzute în documentele lucrărilor pregătitoare, în curriculum și în evaluarea ulterioară a obiectului KRL.

75. În opinia Guvernului, clauza de disciplină creștină din articolul 1-2 din Legea învățământului din 1998 nu ar putea să genereze îngrijorări în temeiul articolului 9 din Convenție sau articolului 2 din Protocolul nr. 1. În primul rând, clauza prevede că aceasta ar trebui să se aplice numai "în acord și în colaborare cu familia". Astfel, orice ajutor acordat de școli în oferirea unei educații creștine ar putea fi administrat numai cu acordul părinților. În al doilea rând, în conformitate cu articolul 3 din Legea cu privire la drepturile omului, articolul 1-2 din Legea învățământului din 1998, ar trebui să fie interpretate și aplicate în conformitate cu tratatele internaționale în materie de drepturile omului, care au fost încorporate în dreptul intern prin Legea cu privire la drepturilor omului. În consecință, clauza de disciplină creștină nu a autorizat predicarea sau îndoctrinarea de orice fel în școlile norvegiene.

76. Chiar dacă disciplina KRL a fost destinată să fie predată într-o manieră pluralistă, obiectivă și critică, acest fapt nu ar trebui să excludă activitățile care ar putea fi percepute de către părinți ca fiind religioase, ca excursiile organizate la biserici, sinagogi, moschei sau temple sau participarea la ritualuri și servicii religioase în diferite comunități religioase. Nu ar fi necesar nici să se prevadă o posibilitate de a obține scutirea integrală de la disciplina KRL.

77. Problema posibilei includeri a activităților care ar putea veni în contradicție cu convingerile religioase sau filozofice ale părinților a fost analizată îndelung de către Guvern în procesul deliberărilor legate de modul cel mai bun de a schița disciplina KRL. Atât Guvernul, cât și legiuitorul, au recunoscut dreptul părinților de a asigura educația copiilor lor și dreptul de a fi instruiți în conformitate cu convingerilor lor religioase și filozofice, dar în același timp, au admis că societatea a avut un interes legitim și o obligație de a consolida respectul reciproc, înțelegerea și toleranța între elevii ce provin din medii religioase și filozofice diferite. De asemenea, le-au fost recunoscute interesele elevilor în dezvoltarea și consolidarea identității proprii și în extinderea orizonturilor lor de cunoaștere a noilor religii și filosofii de viață.

78. Convenția protejează împotriva îndoctrinării și nu împotriva dobândirii de cunoștințe: toate informațiile comunicate prin intermediul sistemului școlar, indiferent de subiect sau de clasă, ar trebui într-o oarecare măsură să contribuie la dezvoltarea copilului și să ajute copilul în luarea deciziilor individuale. În mod asemănător, chiar și informațiile obiective, critice și pluraliste legate de religie și filosofii de viață ar putea să ofere un context în cadrul căruia fiecare copil ar putea să-și creeze gânduri și identitate proprie. Simplul fapt că astfel de informații și cunoștințe ar putea contribui la dezvoltarea copilului, nu este în contradicție cu Convenția. Dimpotrivă, Convenția ar trebui să asigure, de asemenea, și dreptul copilului la educație.

79. Lucrările pregătitoare reflectă în mod clar că soluția identificată mai jos a fost rezultatul unui compromis bine echilibrat între aceste două interese. Dilema dintre aceste interese concurente a fost rezolvată prin crearea a trei mecanisme destinate satisfacerii drepturilor părinților de asigurare a educației copiilor lor și de a fi instruiți în conformitate cu convingerile lor religioase și filozofice: în primul rând, și poate cel mai important, prevederea existentă în articolul 2-4 (4) din Legea învățământului din 1998, care a permis scutirea de la părți ale cursurilor; în al doilea rând, predarea diferențiată vizează remedierea problemelor întâmpinate pe baza convingerilor religioase sau filozofice ale părinților, în al treilea rând, părinții au avut "posibilitatea de a obține o reexaminare administrativă și/sau judecătorească în cazul în care ar fi considerat că instruirea sau predarea nu era în conformitate cu convingerile lor.

80. Cerința prevăzută în articolul 2-4 din Legea învățământului din 1998, conform căruia părinții trebuie să solicite scutirea de la disciplina KRL, nu a constituit o ingerință în viața privată a acestora, în sensul articolului 8 al Convenției. Părinții au trebuit să-și argumenteze cererea doar în privința activităților care nu par a fi la prima vedere practicarea unei anumite religii sau aderarea la o filozofie diferită de viață. În cazurile în care solicitările au trebuit motivate, părinții nu au fost obligați să furnizeze informații despre convingerilor lor religioase sau filosofice.

81. În orice caz, condițiile impuse de clauza de scutire nu ar putea fi considerate ca povară disproporționată sau exagerată, în consecință, garantând un drept de scutire completă. Așa cum s-a susținut mai sus, solicitările de scutire nu trebuie justificate de către părinți, în cazurile în care activitățile ar putea fi în mod clar percepute ca fiind de natură religioasă. În cazul în care se solicită o scutire mai extinsă, trebuie prezentate mai multe motive, însă acestea nu trebuie să fie comprehensive.

82. De asemenea, Guvernul a susținut că reclamanții nu au fost obligați să-și înscrie copiii în școlile de stat. Persoane fizice, grupuri de persoane, organizații, congregații sau alții, ar putea, la cerere, să-și înființeze propriile lor școli sau ofere educație la domiciliu. În consecință, Asociația Umanistă Norvegiană, sau părinții care nu au dorit ca copiii lor să ia parte la disciplina KRL, în pofida clauzei de scutire parțială, au posibilitatea de a evita această problemă, prin fondarea de școli alternative, fie pe cont propriu sau în colaborare cu alte persoane de aceeași convingere. Aceasta a fost o alternativă viabilă și realistă în ceea ce privește riscul economic, ținând cont de faptul că mai mult de 85% din toate cheltuielile legate de înființarea și administrarea școlilor private este finanțată din fonduri publice.

83. Afirmația reclamanților conform căreia nici un părinte creștin nu a solicitat scutirea sau nu a trimis reclamații cu privire la disciplina KRL a fost nefondată. Cu toate că Guvernul a susținut că nu deține date statistice privind mediul cultural al părinților care au solicitat scutirea de la obiectul KRL, mai multe comunități creștine au înființat școli private în urma nemulțumirii lor legate de predarea creștinismului oferită în școlile de stat. Mai multe dintre aceste școli au fost fondate după introducerea disciplinei KRL în 1997. La moment, există 82 de școli private, înregistrate, cu înclinație spre filozofii de viață. Începând cu anul 2001, 31 din cele 36 de solicitări vizau fondarea de noi școli private creștine. Prin urmare, putem presupune că anumiți părinți cu filozofie creștină asupra vieții au fost nemulțumiți de anumite elemente ale disciplinei KRL și au solicitat scutiri.

B. Aprecierea Curții

1. Principii generale

84. În legătura cu interpretarea generală a articolului 2 din Protocolul nr. 1, Curtea a prezentat în jurisprudența sa, următoarele principii majore (a se

vedea, în special, *Kjeldsen, Busk Madsen și Pedersen*, citată mai sus, §§ 50-54; *Campbell și Cosans c. Regatului Unit*, 25 februarie 1982, §§ 36-37, Seria A nr. 48; și *Valsamis c. Greciei*, 18 decembrie 1996, §§ 25-28, *Rapoartele Hotărârilor și Deciziilor 1996-VI*):

(a) Cele două propoziții ale articolului 2 al Protocolului nr. 1 trebuie interpretate nu doar una în lumina alteia, dar și, în special, în sensul articolelor 8, 9 și 10 din Convenție (a se vedea *Kjeldsen, Busk Madsen și Pedersen*, citată mai sus, § 52).

(b) Dreptul părinților la respectarea convingerilor lor religioase și filosofice se bazează pe dreptul fundamental la educație, iar prima propoziție nu distinge, mai mult decât de-a doua, între învățământul de stat și privat. A doua propoziție a articolului 2 din Protocolul nr. 1 are drept scop protejarea posibilității existenței pluralismului în domeniul educației, ceea ce este esențial pentru menținerea "societății democratice", așa cum este prevăzut de Convenție. Ținând cont de prerogativele unui stat modern, cel mai important este ca prin intermediul instruirii de stat acest scop să fie îndeplinit (a se vedea *Kjeldsen, Busk Madsen și Pedersen*, citată mai sus, § 50).

(c) Articolul 2 din Protocolul nr. 1 nu permite efectuarea unei distincții între educația religioasă și alte discipline. Fapt ce obligă statul să respecte convingerile părinților, fie ele religioase sau filozofice, pe parcursul întregului program educațional de stat (a se vedea *Kjeldsen, Busk Madsen și Pedersen*, citată mai sus, § 51). Această obligație este, în sine, una extinsă, din moment ce se aplică nu numai conținutului și modului în care este desfășurată instruirea, ci, de asemenea, și modului în care se asigură respectarea tuturor "funcțiilor" asumate de către stat. Verbul "a respecta" înseamnă mai mult decât "a recunoaște" sau "a lua în considerare". În afară de o obligație negativă primară, acesta implică unele obligații pozitive din partea statului. Termenul "convingere", luat aparte, nu este sinonim cu cuvintele "opinii" și "idei". Acesta exprimă faptul că opiniile ating un anumit nivel de forță de argumentare, seriozitate, coeziune și importanță (a se vedea *Valsamis*, citată mai sus, § § 25 și 27, și *Campbell și Cosans*, citată mai sus, § § 36-37).

(d) Articolul 2 din Protocolul nr. 1 constituie un întreg, dominat de prima propoziție. Prin faptul că se obligă să nu "interzică exercitarea dreptului la educație", Statele Contractante garantează tuturor celor aflați în jurisdicția lor, un drept de acces la instituțiile de învățământ existente la un moment dat, și posibilitatea de a obține profit din educația primită, prin recunoașterea oficială a studiilor finalizate (a se vedea *Kjeldsen, Busk Madsen și Pedersen*, citată mai sus, § 52, și *Cauza "cu privire la anumite aspecte ale legislației privind utilizarea limbilor în educația din Belgia," v. Belgia* (fond), 23 iulie 1968, Seria A, nr. 6, p. 31-32, § 4).

(e) Posibilitatea părinților de a cere Statului să le respecte convingerile religioase și filosofice reprezintă o obligație fundamentală a acestora față de

copii – părinții fiind primele persoane responsabile de "educația și instruirea" copiilor lor. Astfel că dreptul lor corespunde unei responsabilități strâns legate de posibilitatea de a se bucura și exercita dreptul la educație (a se vedea *Kjeldsen, Busk Madsen și Pedersen*, ibid.).

(f) Cu toate că interesele individuale trebuie să fie subordonate celor de grup, democrația nu înseamnă pur și simplu că opiniile majorității trebuie să prevaleze întotdeauna: trebuie atins un echilibru care să asigure un tratament echitabil și adecvat minorităților și să se evite orice abuz de poziție dominantă (a se vedea *Valsamis*, citată mai sus, § 27).

(g) Cu toate acestea, schițarea și planificarea curriculumului este, în principiu, de competența Statelor Contractante. Acest lucru implică, în principal, chestiuni de celeritate asupra cărora Curtea nu are competență să se pronunțe și a căror soluționare poate varia în funcție de țară și perioadă (a se vedea *Valsamis*, citată mai sus, § 28). A doua propoziție a articolului 2 din Protocolul nr. 1 nu împiedică statele de la comunicarea, directă sau indirectă, a cunoștințelor sau informațiilor de natură religioasă sau filosofică. Aceasta nici nu permite părinților să se opună integrării acestui tip de predare sau educație în curriculumul școlar, pentru că în caz contrar, întregul sistem de instruire instituționalizată ar putea fi supus riscului de a deveni impracticabilă (a se vedea *Kjeldsen, Busk Madsen și Pedersen*, citată mai sus, § 53).

(h) Ce-a de-a doua propoziție a articolului 2 din Protocolul nr. 1 implică pe de altă parte, faptul că statul, în îndeplinirea funcțiilor asumate în ceea ce privește educația și învățământul, trebuie să aibă grijă ca informațiile sau cunoștințele incluse în curriculumul să fie transmise într-o manieră obiectivă, critică și pluralistă. Statului îi este interzis să urmărească un scop de îndoctrinare care ar putea fi considerat ca nerespectând convingerile religioase și filosofice ale părinților. Aceasta este limita care nu trebuie depășită (ibid.).

(i) Pentru a examina legislația disputată în temeiul articolului 2 din Protocolul nr. 1, interpretat ca mai sus, trebuie, evitând în același timp orice evaluare a oportunității legislației, să se aibă în vedere situația concretă care s-a încercat și încă se încearcă să se rezolve. Desigur, pot apărea abuzuri cu privire la modul în care dispozițiile în vigoare sunt aplicate de o anumită școală sau profesor, autoritățile competente având obligația de a se asigura cu cea mai mare atenție că viziunile religioase și filosofice ale părinților sunt luate în considerare, evitându-se nepăsarea, lipsa de discernământ sau prozelitismul deplasat (ibid., § 54).

2. Aplicarea principiilor în această cauză

85. În aplicarea principiilor de mai sus la cauza de față, Curtea va avea în vedere deciziile privind admisibilitatea din 26 octombrie 2004 și 14 februarie 2006, care definesc domeniul de aplicare al cauzei care urmează să

fie examinate în fond (a se vedea paragraful 8 de mai sus). Întrebarea care trebuie să fie determinată este dacă statul pârât, în îndeplinirea funcțiilor sale în materie de educație și de predare, a avut grijă ca informațiile sau cunoștințele incluse în curriculumul pentru disciplina KRL să fie comunicate într-un mod obiectiv, critic și pluralist sau dacă acestea au urmărit un scop de îndoctrinare, prin nerespectarea convingerilor religioase și filosofice ale părinților reclamânți și, ceea ce, prin urmare, ar fi dus la încălcarea limitelor sugerate prin articolul 2 al Protocolului nr. 1. În examinarea acestei întrebări, Curtea va lua în considerare, în special, cadrul juridic al disciplinei KRL, în modul în care acesta a fost aplicat la general, la momentul în care cauza era examinată în instanțele naționale.

86. De la bun început trebuie avut în vedere faptul că articolul 2 din Constituție, care, în primul său paragraf garantează libertatea de religie, prevede în al doilea paragraf că religia luterană evanghelică este religia oficială a statului și conferă aderenților săi o obligație de a-și educa copiii în mod coresponsuzător (a se vedea paragraful 9 de mai sus).

87. În cazul de față, cadrul juridic este esențial, stabilit în special, în articolele 1-2(1) și 2-4 ale Legii învățământului din 1998, circularele F-90-97 și F-03-98 emise de Minister, precum și în părți relevante din curriculumul de învățământ obligatoriu de 10 ani. De asemenea, trebuie luate în considerare și intențiile legislative legate de disciplina KRL, exprimate în timpul lucrărilor pregătitoare. În legătură cu aceasta, trebuie remarcat faptul că chestiunea dacă instruirea copiilor reclamânților ar fi avut loc într-un mod contrar Convenției, se plasează în afara domeniului de aplicare al acestor situații, după cum a fost prevăzut în decizia privind admisibilitatea din 26 octombrie 2004. Acest lucru este valabil și pentru argumentul conform căruia manualele școlare au contribuit la predicare și au fost de natură să influențeze elevii.

88. Revenind la procesul de elaborare, ar trebui să se reitereze faptul că o intenție predominantă în procesul elaborării disciplinei KRL a fost că, prin predarea creștinismului, împreună cu alte religii și filozofii, s-ar fi putut asigura un mediu școlar deschis și incluziv, indiferent de proveniența socială, naționalitate, etnie, apartenență la vreun grup religios, etc. a elevilor. Ideea generală a fost că școala nu ar trebui să devină o platformă pentru activități de predicare sau misionare, ci un loc de întâlnire a diferitor convingeri religioase și filozofice, în cadrul căreia elevii ar putea dobândi cunoștințe despre concepțiile și tradițiile lor (a se vedea paragraful 15 de mai sus). În opinia Curții, aceste intenții erau în mod clar în conformitate cu principiile pluralismului și obiectivismului, enunțate în articolul 2 al Protocolului nr. 1.

89. Intențiile sus-menționate, au fost, într-adevăr reflectate în articolul 2-4 din Legea învățământului din 1998 (a se vedea paragraful 23 de mai sus). După cum se poate observa, prevederea pune accentul pe transmiterea de cunoștințe nu doar despre creștinism, dar și despre alte religii și filozofii ale

lumii. Aceasta a subliniat, o dată în plus, promovarea înțelegerii și a respectului, precum și a capacității de a menține un dialog între persoane cu diferite percepții religioase și convingeri. KRL ar fi trebuit să fie o disciplină școlară obișnuită, care în mod normal ar aduce împreună toți elevii și nu ar trebui să fie predată într-o manieră similară predicării. Diferitele religii și filozofii urmau să fie prezentate din punctul de vedere al caracteristicilor lor specifice, iar aceleași principii pedagogice urmau să se aplice la predarea diferitor subiecte. Din procesul de elaborare a proiectului reiese că scopul de a evita sectarismul și promovarea dialogului intercultural și a înțelegerii, ar fi putut fi mai bine realizat, prin reunirea elevilor în cadrul unei discipline comune, mai degrabă decât în baza unei scheme bazate pe scutire completă și divizarea elevilor în sub-grupuri care să studieze teme diferite (a se vedea paragraful 15 de mai sus). Mai mult, trebuie remarcat faptul că, astfel cum rezultă din declarația de principii de la paragraful 84 (g) de mai sus, a doua propoziție din articolul 2 al Protocolului nr. 1 nu include nici un drept al părinților ca copilul lor să fie lăsat fără instruire în ceea ce privește educația lui filosofică și religioasă. În această situație, faptul că cunoștințele despre creștinism au reprezentat o mare parte a curriculumului pentru școlile primare și secundare inferioare în comparație cu informațiile despre alte religii și filozofii nu pot, în opinia Curții, să fie considerate de sine-stătător, ca o deviere de la principiile pluralismului și obiectivismului, echivalându-se cu îndoctrinare (a se vedea, *mutatis mutandis*, *Angeleni c. Suediei*, nr. 10491/83, decizia Comisiei din 3 decembrie 1986, Decizii și Rapoarte 51). Ținând cont de locul ocupat de creștinism în istoria națională și tradiția statului pârât, acesta trebuie să fie considerat ca făcând parte din domeniile în care statul pârât se bucură de marjă de apreciere în planificarea și elaborarea curriculumului.

90. Cu toate acestea, Curtea observă că, în timp ce s-a pus accent pe predarea bazată pe cunoaștere, articolul 2-4 (3) stipulează că instruirea ar trebui, cu acordul și în cooperare cu părinții, să aibă în calitate de punct de pornire clauza de disciplină creștină din articolul 1-2 (1), conform căreia scopul învățământului primar și secundar inferior este de a acorda elevilor o educație creștină și morală (a se vedea paragrafele 22-23 de mai sus).

91. Trebuie de remarcat în continuare faptul că clauza de disciplină creștină a fost caracterizată printr-o preponderență clară a creștinismului în conținutul disciplinei.

92. În acest sens, trebuie să se facă trimitere la obiectivul declarat în articolul 2-4(1)(i) din Legea învățământului din 1998, și anume, de "transmiterea de *cunoștințe aprofundate* despre Biblie și creștinism sub forma patrimoniului cultural și credinței evanghelice luterane" (sublinierea ne aparține). În schimb, în acest articol nu se face nici o trimitere la vreo cerință privind transmiterea de cunoștințe aprofundate despre religii și filozofii (a se vedea paragraful 23 de mai sus).

În plus, în conformitate cu articolul 2-4(1)(ii), unul dintre scopurile acesteia era transmiterea de cunoștințe despre alte comunități creștine.

Diferența de accent s-a reflectat și în curriculum, unde aproximativ jumătate din elementele enumerate se refereau doar la creștinism, în timp ce restul au fost împărțite între alte religii și filozofii. Introducerea curriculumului prevede că "studiul disciplinei are ca obiectiv de a oferi elevilor o *perspectivă aprofundată* asupra creștinismului și implicațiilor vieții de creștin, precum și cunoștințe *temeinice* despre alte religii și filozofii ale lumii [sublinierea ne aparține]" (a se vedea paragraful 49 de mai sus).

93. Nu este clar dacă cuvântul "credință" din punctul (i) implică diferențe calitative, comparativ cu alte credințe și filozofii ne-luterane (a se vedea paragraful 23 de mai sus). În orice caz, factorii de mai sus care pun accentul pe creștinism trebuie să fi avut implicații pentru atingerea unui alt obiectiv menționat în articolul 2-4(1), și anume "(iv) *să promoveze* înțelegerea și respectul pentru valorile creștine și umaniste [sublinierea ne aparține]" (ibid.), indicând ceva mai mult și decât o simplă transmitere a cunoștințelor. În acest sens, se poate observa faptul că curriculumul conține anumite nuanțe legate de obiectivele instruirii, de exemplu, elevii din clasele a 5-a – a 7-a "ar trebui *să învețe elementele de bază* ale credinței și eticii creștine în lumina pozițiilor adoptate în catehismul lui Luther"[sublinierea ne aparține]. Cu toate acestea, în privința altor religii, "elevii ar trebui *să studieze principalele caracteristici* ale celor mai importante povestiri din islam, iudaism, hinduism și budism", și ar trebui *să cunoască despre* orientarea seculară, dezvoltarea tradițiilor umaniste", etc. [sublinierea ne aparține]. Pentru clasa a 6-a s-a constatat că "elevii ar trebui să aibă posibilitatea de a învăța pe de rost cele Zece Porunci și să se familiarizeze cu idealurile etice care stau la baza Predicii de pe Munte, [și] să învețe ceva despre modalitatea în care aceste texte fundamentale etice au fost utilizate în istoria creștinismului și felul în care acestea sunt aplicate în prezent". În lista elementelor nu a existat nici un echivalent pentru "a se familiariza" cu "alte religii, iudaism" (a se vedea paragraful 50 de mai sus).

94. În plus, articolul 2-4(4), a insinuat că elevii ar putea să practice "activități religioase", care ar include, în special, rugăciuni, psalmi, învățarea pe de rost a textelor religioase și participarea la activități cu caracter religios (a se vedea paragrafele 23 - 24 de mai sus). Deși nu a fost prevăzut faptul că astfel de activități ar trebui să se refere exclusiv la creștinism, ci și la alte religii, ca de exemplu, o vizită la o moschee, în cazul islamului, accentul pus pe creștinism în curriculum va fi, de asemenea, în mod evident, reflectat în alegerea activităților educaționale propuse elevilor, în contextul disciplinei KRL. După cum s-a recunoscut în regula privind scutirea parțială din articolul 2-4 din Legea învățământului din 1998 și Circulara F-03-98, ar fi rezonabil ca părinții să înștiințeze despre intenția lor în ceea ce privește o scutire pentru tipurile de activități religioase menționate mai sus. În opinia Curții, se poate presupune că participarea în

cel puțin unele dintre activitățile în cauză, în special în cazul copiilor mici (a se vedea, *mutatis mutandis*, *Dahlab c. Elveției* (dec.), nr. 42393/98, ECHR 2001-V), ar fi de natură să afecteze mințile elevilor într-un mod care să genereze o problemă în temeiul articolului 2 din Protocolul nr 1.

95. Astfel, atunci când clauza de disciplină creștină, descrierea conținutului și obiectivele disciplinei KRL prevăzute în articolul 2-4 din Legea învățământului din 1998 și alte texte care stabilesc cadrul legislativ sunt examinate împreună, se pot deduce nu doar diferențe cantitative, ci și calitative aplicate la predarea creștinismului, în comparație cu alte religii și filosofii. Ținând cont de aceste diferențe, nu este clar modul în care scopul stabilit la punctul (v), de a "*promova înțelegerea, respectul și capacitatea de a menține un dialog între oameni cu percepții religioase și convingeri diferite*" ar putea fi atins în mod corespunzător. În opinia Curții, diferențele erau de așa natură încât cu greu ar fi putut fi micșorate prin intermediul cerinței prevăzute la punctul 2-4, precum că instruirea prevede o abordare pedagogică uniformă în ceea ce privește diferitele religii și filosofii (a se vedea paragraful 23 de mai sus).

96. În acest caz, apare întrebarea dacă se poate considera că dezechilibrul subliniat mai sus a fost adus la un nivel acceptabil în temeiul articolului 2 din Protocolul nr. 1, prin posibilitatea de a solicita pentru elevi scutire parțială de la disciplina KRL, în conformitate cu articolul 2-4(4) din Legea învățământului din 1998. Conform acestei prevederi "la prezentarea cererii părinților de scutire, elevului i se acordă scutire de la acele părți ale instruirii școlare, care, din punctul de vedere al propriei lor religii sau filosofii de viață, se consideră ca practicarea unei alte religii sau aderarea la o altă filosofie de viață".

În acest sens, Curtea reiterează că, astfel cum a subliniat în decizia de admisibilitate din 14 februarie 2006, limitările privind domeniul de aplicare al cazului, care a urmat deciziei din 26 octombrie 2004 de declarare a unei părți de cerere inadmisibilă, nu o împiedică să analizeze aspectele generale ale schemei de scutire parțiale în cadrul examinării plângerii care se referă la refuzul de scutire totală (a se vedea paragraful 8 de mai sus).

97. În acest scop, Curtea notează că procesul de acordare a scutirii parțiale a presupus, în primul rând, faptul că părinții în cauză trebuie să fie informați în mod corespunzător cu privire la detaliile planurilor lecțiilor, pentru a fi în măsură să identifice și să informeze din timp școala despre acele părți ale predării care ar fi incompatibile cu propriile lor convingeri și credințe. Acest lucru ar putea deveni o sarcină dificilă, nu numai pentru părinți, ci și pentru cadrele didactice, care au avut adesea dificultăți în elaborarea și trimiterea în prealabil părinților a unui plan de lecție detaliat (a se vedea paragraful 29 de mai sus). În lipsa oricărei obligații formale pentru profesori de a urma conținutul manualelor (a se vedea punctul 10 din citatul de la paragraful 48 de mai sus), trebuie să fi fost dificil pentru părinți să se mențină în mod constant informați cu privire la conținutul didactic al

lecțiilor și să identifice părțile considerate incompatibile. Această sarcină trebuie să fi fost și mai dificilă în cazul în care problema consta în predarea obiectului KRL din punct de vedere general creștin.

98. În al doilea rând, în conformitate cu Circulara F-03-98, cu excepția cazurilor în care cererea de derogare a vizat în mod clar activitățile religioase - în cazul în care nu au trebuit oferite motive - condiția obținerii scutirii parțiale presupunea invocarea de către părinți a unor motive rezonabile care să le susțină solicitarea (a se vedea citatul din Circulară în raționamentul Curții Supreme de Justiție, în paragraful 42 de mai sus). Curtea observă că informațiile cu privire la convingerile religioase și filosofice personale se referă la unele dintre cele mai intime aspecte ale vieții private. Aceasta este de acord cu Curtea Supremă de Justiție, și anume că impunerea unei obligații asupra părinților de a divulga informații detaliate autorităților școlare cu privire la convingerile lor religioase și filozofice, poate constitui o încălcare a articolului 8 al Convenției și, eventual, a articolului 9 (ibid.). În acest caz, este important de observat că nu a existat nici o obligație, ca atare, pentru părinți de a-și divulga propriile convingeri. Mai mult decât atât, Circulara F-03-98 "a atras atenția autorităților școlare asupra necesității de a ține seama de dreptul părinților la respectarea vieții lor private (ibid.)" Curtea constată, totuși, că inerent condiției de a oferi motive întemeiate, a existat un risc pe care părinții l-ar fi putut simți, și anume de a fi obligați să dezvăluie autorităților școlare aspectele personale ale convingerilor lor religioase și filozofice. Riscul unei astfel de constrângeri era încă mai evident, având în vedere dificultățile părinților evidențiate mai sus în identificarea părților instruirii didactice pe care le-au considerat ca practicarea unei alte religii sau aderarea la o altă filosofie de viață. În plus, întrebarea dacă o cerere de scutire a fost rezonabilă, ar fi constituit un teren propice pentru un potențial conflict, situație pe care părinții ar putea prefera pur și simplu să o evite, prin neexprimarea dorinței de scutire.

99. În al treilea rând, Curtea observă că, chiar și în cazul în care o solicitare de scutire parțială a fost considerată rezonabilă, aceasta nu înseamnă neapărat că elevul în cauză ar trebui să fie scutit de la o parte din curriculumul în cauză. Articolul 2-4 prevede că "școala trebuie, pe cât posibil, să încerce să găsească soluții prin facilitarea instruirii diferențiate în cadrul curriculumului școlar". O descriere detaliată, cu exemple, care ilustrează modul în care predarea diferențiată trebuia să fie pusă în aplicare, poate fi găsită în Circulara F 03-98, din care se poate observa faptul că învățătorul trebuia să aplice, în cooperare cu părinții, o abordare flexibilă, ținând cont de afilierea religioasă sau filosofică a părinților și de tipul de activitate în cauză. Curtea observă, în special, că, pentru o serie de activități, ca de exemplu rugăciunile, intonarea de cântece religioase, participarea la servicii divine și piese de teatru școlare, s-a propus ca observarea prin participare să înlocuiască implicarea prin participare. Ideea de bază este

aceea că, pentru a menține interesul de transmitere a cunoștințelor, în conformitate cu curriculumul, scutirea ar trebui să se refere la activitatea ca atare, și nu la cunoștințele care urmează să fie transmise prin intermediul activității în cauză (a se vedea paragraful 48 de mai sus). Cu toate acestea, în opinia Curții, aplicarea în practică a acestei distincții între activitate și cunoștințe nu doar că a fost dificilă, dar, de asemenea, pare să fi diminuat în mod substanțial eficacitatea dreptului la o scutire parțială ca atare. Mai mult decât atât, la nivel pur practic, părinții ar putea să înțeleagă greșit faptul că trebuie să solicite cadrelor didactice să-și asume sarcina suplimentară de predare diferențiată (a se vedea paragraful 29 de mai sus).

100. În lumina celor de mai sus, Curtea constată că sistemul de scutire parțială a supus părinții în cauză la o povară excesivă, aceștia expunându-și viața privată unui risc nejustificat și că potențialul conflict a fost de natură să-i descurajeze de la întocmirea acestor solicitări. În anumite cazuri, în special în ceea ce privește activitățile cu caracter religios, domeniul de aplicare al unei scutiri parțiale ar putea fi redus considerabil prin intermediul instruirii diferențiate. Acest lucru ar putea fi cu greu considerat conform dreptului părinților la respectul pentru convingerile lor în sensul articolului 2 din Protocolul nr. 1, în modul în care este interpretat în sensul articolelor 8 și 9 din Convenție. În această privință, trebuie amintit faptul că Convenția are ca scop "garantarea nu a drepturilor care sunt teoretice sau iluzorii, ci a celor practice și eficiente" (a se vedea *Öcalan c. Turciei* [GC], nr. 46221/99, § 135, CEDO 2005 IV).

101. Conform Guvernului, ar fi fost posibil ca părinții reclamânți să caute o educație alternativă pentru copiii lor în școlile private, bine subvenționate de statul pârât, în proporție de 85% din toate cheltuielile legate de înființarea și funcționarea lor. Cu toate acestea, Curtea consideră că, în cazul de față, existența unei astfel de posibilități nu ar putea scuti statul de obligația de a garanta pluralismul în școlile de stat, care sunt deschise pentru toți.

102. În această ordine de idei, deși au existat mai multe scopuri legislative laudabile, în legătură cu introducerea disciplinei KRL în școlile primare și secundare inferioare, reiese că statul pârât nu a avut suficientă grijă ca informațiile și cunoștințele incluse în curriculum să fie transmise într-un mod obiectiv, critic și pluralist în sensul articolului 2 din Protocolul nr 1.

În consecință, Curtea constată că refuzul de a acorda părinților reclamânți scutire integrală pentru copii lor de la disciplina KRL a constituit o violare a articolului 2 din Protocolul nr 1.

II. PRETINSA VIOLARE A ARTICOLULUI 14 AL CONVENȚIEI COROBORAT CU ARTICOLELE 8 ȘI 9 ȘI ARTICOLUL 2 AL PROTOCOLULUI NR. 1

103. Reclamanții au susținut că sistemul de scutire parțială a generat dificultăți pentru părinți, ducând la discriminare. Pe de altă parte, sistemul anterior de scutire generală, cu o disciplină ne-confesională și pluralistă asupra vieții pentru cei scutiți, ar fi satisfăcut atât obligațiile școlare, cât și drepturile părinților protejate de Convenție.

104. Guvernul a contestat afirmația conform căreia impunerea părinților să solicite scutire de la anumite elemente ale disciplinei KRL (scutire parțială) a constituit discriminare prin încălcarea articolului 14. Clauza de scutire din Legea învățământului din 1998 era ne-discriminatorie. Scutirile erau disponibile în aceeași măsură pentru toți părinții, indiferent de formularea articolului 14, „sex, rasă, culoare, limbă, religie, opinie politică sau de altă natură, origine națională sau socială ...”. Clauza de scutire nu a trasat vreo linie distinctivă între creștini pe de o parte și ne-creștini pe de alta. Alte discipline, cum ar fi istoria, muzica, educația fizică și studiile sociale ar putea, de asemenea, genera chestiuni etice sau religioase. Clauza de scutire inclusă în articolul 2-4 din Legea învățământului din 1998 se aplică tuturor disciplinelor. În motivarea părinților, permiterea doar a unei scutiri parțiale de la aceste subiecte, ar constitui, de asemenea, discriminare. În opinia Guvernului, unicul sistem viabil atât pentru aceste discipline, cât și pentru KRL era de a permite scutiri parțiale. Dacă acest lucru ar constitui discriminare, articolul 14 ar face imposibilă implementarea învățământului obligatoriu.

105. Ținând cont de constatările de mai sus (a se vedea paragrafele 96 până la 102 de mai sus), Curtea nu consideră necesar să efectueze o examinare separată în temeiul articolului 14 din Convenție, coroborat cu articolele 8 și 9 și articolul 2 al Protocolului nr. 1.

III. APLICAREA ARTICOLULUI 41 AL CONVENȚIEI

106. Articolul 41 al Convenției prevede următoarele:

„Dacă Curtea declară că a avut loc o violare a Convenției sau protocoalelor sale și dacă dreptul intern al Înalțelor Părți Contractante nu permite decât o înlăturare incompletă a consecințelor acestei violări, Curtea acordă părții lezate, dacă este cazul, o satisfacție echitabilă.”

A. Prejudiciul

107. Reclamanții nu au solicitat compensare pentru prejudiciul pecuniar, însă au cerut compensarea prejudiciului moral, pentru suferințele cauzate de

încălcarea prevederilor Convenției, mărimea căruia să fie determinat de către Curte, la discreția proprie.

108. Guvernul nu făcut nici un comentariu la pretenția de mai sus.

109. Constatarea unei încălcări din partea Curții va avea efecte dincolo de limitele acestui caz, din moment ce încălcarea derivă dintr-un cadru normativ contestat, și nu din modalitatea de implementare. Ținând cont de disponibilitatea Guvernului de a revizui disciplina KRL, Curtea este de părerea că constatarea unei încălcări a articolului 2 al Protocolului nr. 1 constituie o satisfacție echitabilă suficientă în sensul articolului 41 al Convenției.

B. Costuri și cheltuieli

110. Reclamanții au pretins în continuare rambursarea cheltuielilor de reprezentare și alte cheltuieli în sumă de 979,798 coroane norvegiene “NOK”, aproximativ 117,000 euro (“EUR”)), pentru următoarele:

(a) NOK 308,558 suportate în instanțele naționale;

(b) NOK 637,066 pentru onorariul avocatului în procedura din fața Curții din 2002 până în 2006;

(c) NOK 34,174 pentru cheltuielile de transport ale avocatului, consultanților și reclamanților în legătura cu audierile din 6 decembrie 2006 din Strasbourg.

Sumele sus-menționate includ și taxa pe valoare adăugată („TVA”).

111. Guvernul a declarat că nu are obiecții la solicitările de mai sus.

112. Conform jurisprudenței Curții, un reclamant are dreptul la rambursarea costurilor și cheltuielilor sale, doar în măsura în care demonstrează că acestea au fost necesare, realmente angajate și rezonabile ca mărime. În cazul de față, ținând cont de informația de care dispune și de criteriile de mai sus, Curtea consideră rezonabil să dea curs în totalitate solicitărilor din punctele (a) și (c). În ceea ce privește solicitarea din punctul (b), Curtea observă că din moment ce unele părți din cerere au fost declarate inadmisibile, nu toate costurile și cheltuielile au fost necesare, în scopul obținerii reparației pentru încălcarea prevederilor Convenției. Curtea consideră rezonabil să acorde reclamanților suma totală de EUR 70,000 pentru costuri și cheltuieli (inclusiv TVA).

C. Dobânda de întârziere

113. Curtea consideră că este corespunzător ca dobânda de întârziere să fie calculată în funcție de rata dobânzii la creditele overnight acordate de Banca Centrală Europeană, la care vor fi adăugate trei procente.

DIN ACESTE MOTIVE, CURTEA

1. *Hotărâște*, cu nouă voturi pentru și opt împotrivă, că a avut loc o violare a articolului 2 al Protocolului nr. 1;
2. *Hotărâște*, în unanimitate, că nu este necesar de examinat pretenția reclamanților în temeiul articolului 14 al Convenției, coroborat cu articolele 8 și 9 și articolul 2 al Protocolului nr. 1;
3. *Hotărâște*, în unanimitate, că constatarea unei încălcări constituie în sine o satisfacție echitabilă suficientă pentru prejudiciul moral cauzat reclamanților;
4. *Hotărâște* în unanimitate
 - (a) că statul pârât trebuie să plătească reclamanților, în termen de trei luni, suma totală de EUR 70,000 (șaptezeci de mii de euro) cu titlu de costuri și cheltuieli, convertiți în valuta națională a statului pârât conform ratei aplicabile la data executării;
 - (b) că, de la expirarea celor trei luni menționate mai sus până la executarea hotărârii, urmează să fie plătită o dobândă la sumele de mai sus egală cu la creditele overnight acordate de Banca Centrală Europeană pe parcursul perioadei de întârziere, plus trei procente;
5. *Respinge*, în unanimitate, restul pretențiilor reclamanților de satisfacție echitabilă.

Redactată în limbile engleză și franceză și pronunțată în ședință publică în Clădirea Drepturilor Omului din Strasbourg, la 29 iunie 2007.

Vincent Berger
Jurisconsult

Jean-Paul Costa
Președinte

© Consiliul Europei/Curtea Europeană a Drepturilor Omului, 2012

Limbile oficiale ale Curții Europene a Drepturilor Omului sunt engleza și franceza. Această traducere a fost efectuată cu susținerea Fondului Fiduciar pentru Drepturile Omului al Consiliului Europei (www.coe.int/humanrightstrustfund). Ea nu obligă Curtea și Curtea nu este responsabilă de calitatea acesteia. Ea poate fi descărcată din baza de date a jurisprudenței Curții Europene a Drepturilor Omului HUDOC (<http://hudoc.echr.coe.int>) sau din alte baze de date cărora Curtea le-a pus-o la dispoziție. Ea poate fi reprodușă în scopuri necomerciale cu condiția că este citat titlul deplin al cauzei împreună cu indicația cu privire la dreptul de autor și referirea la Fondul Fiduciar pentru Drepturile Omului. Dacă există intenția de a folosi orice parte a acestei traduceri în scopuri comerciale, vă rugăm să contactați publishing@echr.coe.int.

© Council of Europe/European Court of Human Rights, 2012

The official languages of the European Court of Human Rights are English and French. This translation was commissioned with the support of the Human Rights Trust Fund of the Council of Europe (www.coe.int/humanrightstrustfund). It does not bind the Court, nor does the Court take any responsibility for the quality thereof. It may be downloaded from the HUDOC case-law database of the European Court of Human Rights (<http://hudoc.echr.coe.int>) or from any other database with which the Court has shared it. It may be reproduced for non-commercial purposes on condition that the full title of the case is cited, together with the above copyright indication and reference to the Human Rights Trust Fund. If it is intended to use any part of this translation for commercial purposes, please contact publishing@echr.coe.int.

© Conseil de l'Europe/Cour européenne des droits de l'homme, 2012

Les langues officielles de la Cour européenne des droits de l'homme sont le français et l'anglais. La présente traduction a été effectuée avec le soutien du Fonds fiduciaire pour les droits de l'homme du Conseil de l'Europe (www.coe.int/humanrightstrustfund). Elle ne lie pas la Cour, et celle-ci décline toute responsabilité quant à sa qualité. Elle peut être téléchargée à partir de HUDOC, la base de jurisprudence de la Cour européenne des droits de l'homme (<http://hudoc.echr.coe.int>), ou de toute autre base de données à laquelle HUDOC l'a communiquée. Elle peut être reproduite à des fins non commerciales, sous réserve que le titre de l'affaire soit cité en entier et s'accompagne de l'indication de copyright ci-dessus ainsi que de la référence au Fonds fiduciaire pour les droits de l'homme. Toute personne souhaitant se servir de tout ou partie de la présente traduction à des fins commerciales est invitée à le signaler à l'adresse suivante : publishing@echr.coe.int.